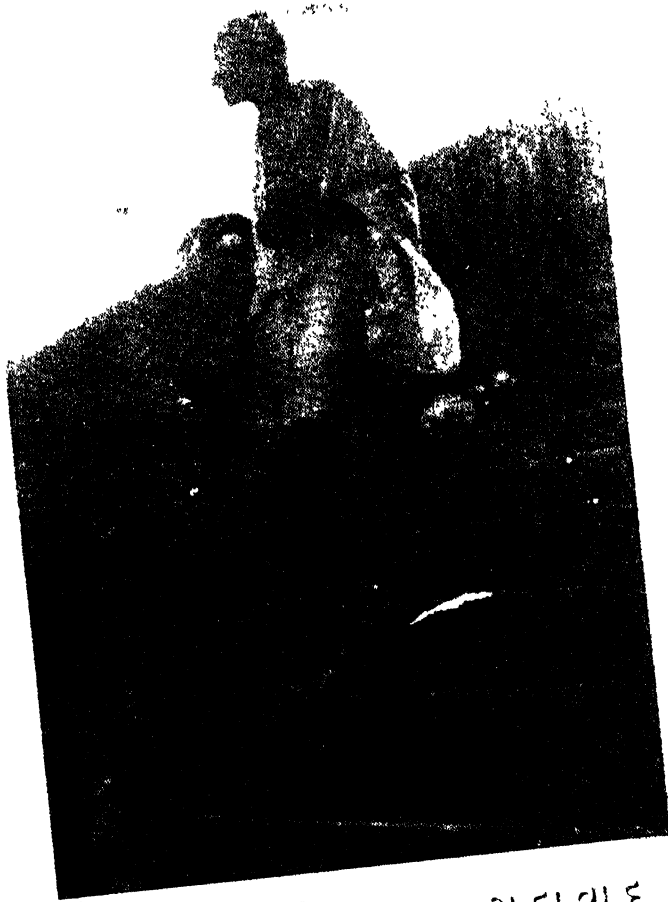

ॐ हरिद्रनारायण ज्ञानप्रचारभागा

धर्मयुद्धं तु राक्षस्य

प्रस्थान कार्यालय : अमहावाह

VISIT...

LANZAROTE
Caliente.COM

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાશ્ટ્રિટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૮૧ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ દર્મયુક્તું ૨૨૨૫

વિષય ૭ : ૭૩૨ : ૨૧.૮૭૩

ધર્મયુદ્ધનું રહસ્ય

[મહાસભામાં પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ પસાર થયા પછી
સન્યાસ-યુદ્ધનું રહસ્ય બતાવતાં જનતાને ઉદ્દેશી પૂ.
ગાંધીજીએ લખેલા લેખો તથા આપેલાં ભાષણોનો સંગ્રહ.]

પ્રકાશક
પ્રત્યાનકાર્યાલય
અમદાવાદ

બે આના

પ્રકાશક

રણછોડજી કેસુરભાઈ મીસ્ત્રી

પ્રસ્થાન કાર્યાલય

અ મ દા વા હ

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈર-સંગ્રહ
૧૧૨૦

પહેલી આવૃત્તિ

*

રાષ્ટ્રીય સપ્તાહ

૧૩ એપ્રિલ : ૧૯૩૦

મુદ્રક

શ્રીમનલાલ ઈશ્વરલાલ મહેતા

વ સં ત મુ દ્ર જ્ઞા લ ય

ધીકાંચ રોડ : અમદાવાદ

નિવેદન

જય/રથી અમે ‘સરસ્વતી ગ્રન્થમાળા’ની યોજના હાથ ધરી ત્યારથી સામાન્ય જનસમૂહને એક પૈસાથી માંડી બે આનામાં સારું સાહિત્ય આપવું જોઈએ : એમ અમને લાગ્યા જ કર્યું છે. માળાનું એક વર્ષ પૂરું થતાં તે સંબંધી અમારા વિચાર માળાના છેલ્લા પુસ્તક ‘ગરીબની હાથ’માં જણાવ્યા છે અને એ યોજના જો માળાના પાંચેક હજાર ગ્રાહક થઈ જાય તો હાથ ધરવા ઉમેદ છે એમ પણ જણાવ્યું છે.

આજે આ યોજના હાથ ધરી છે તે કાંઈ માળાના પાંચ હજાર ગ્રાહક થઈ ગયા છે માટે નહિ, પણ આજના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધનું વાતાવરણ જોતાં એ યોજના માટે વધુ રાહ ન જોતાં તુરતમાં જ હાથ ધરવી જોઈએ એ પ્રેરણાથી શરૂ કરી દઉં છું.

આ પુસ્તકમાં મહાસભામાં પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ પસાર થયા પછી પૂ. ગાંધીજીએ સત્યાગ્રહ યુદ્ધનું રક્તિય ખતાવતા જનનાને ઉદ્દેશીને જે કેટલાક લેખો લખ્યા છે—જેવા કે, હું કેદ થાઉં ત્યારે—, સત્યાગ્રહીની નિયમાવલી, અંતિમ પરીક્ષા, બલિષ્ઠકારની મર્યાદા, મુખી મતાદારો વિશે વગેરે; તેમજ કૂચ કરતા પહેલાં આશ્રમમાં જે બે ભાષણો આપ્યાં છે તેનો સંગ્રહ છે. ટૂંકમાં, આ લડતને ફતેદમંદ પાર પાડવા માટે લોકોએ શું કરવું જોઈએ, લડતના સૈનિકોએ કેમ વર્તવું જોઈએ અને ગાંધીજી પકડાય તો આપણે શું કરવું જોઈએ એ બધી સૂચનાઓ આ અદાર લેખવાળા સંગ્રહમાં આવી જતી હોવાથી આ પુસ્તક આ યુદ્ધ માટે ધર્મગીતા જેવું માર્ગદર્શક થઈ પડશે એમ હું માનું છું.

પ્રકાશક

અ ગુ ઠ મ

૧	સ્વાતંત્ર્યનો ઠરાવ	૫
૨	સ્વતંત્રતાની પ્રતિજ્ઞા	૧૩
૩	એ અમોઘ શાક્ત	૧૬
૪	હું કેદ થાઉં ત્યારે-	૨૦
૫	સત્યાગ્રહીની નિયમાવલી	૨૭
૬	ખોટી આશા ન આપો	૩૨
૭	અંતિમ પત્રિકા	૩૫
૮	સત્યાગ્રહીની કૃત્ય	૩૮
૯	ઉદ્દ્યોધન	૪૧
૧૦	વસિયતનામું	૪૫
૧૧	પ્રયાણ આરંભતાં પહેલાં	૪૯
૧૨	પ્રયાણ	૫૭
૧૩	બલિષ્ઠરની મર્યાદા	૬૦
૧૪	મુખ્યામતાદારો વિષે	૬૫
૧૫	સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા	૬૭
૧૬	ફટ્ટીએ મંગલચરણ	૭૦
૧૭	સ્વદેશી	૭૨
૧૮	રાજપ્રોહનો ધર્મ	૭૭

મહાસભાનો

સ્વાતંત્ર્યનો ઠરાવ

“ આ મહાસભા વાઇસરૉયસાહેબના ૩૧મી ઑક્ટોબરના જાહેરનામાના જવાબમાં મહાસભાવાદીઓ અને બીજા નેતાઓએ કાઢેલી ઘોષણા વિષે કાર્યવાહકમંડળે લીધેલા પગલાને બહાલ રાખે છે, અને વાઇસરૉયસાહેબે સ્વરાજની રાષ્ટ્રીય દિલ્લચાલને પહોંચી વળવાને માટે કોલા પ્રયત્નોની કદર કરે છે.

“ પણ આ મહાસભા ઉપર કહેલી ઘટનાઓ પછી બનેલી બધી ઘટના ધ્યનમાં લઈને, અને ગાંધીજી, પંડિત મોતીલાલ નેહરુ અને બીજા નેતાઓને વાઇસરૉયસાહેબ સાથે થયેલી વાતચીતનું પરિણામ ધ્યાનમાં લઈને, એવા અભિપ્રાય ઉપર આવે છે કે હાલના મંત્રીગોમાં મહાસભાના પ્રતિનિધિઓ ‘રાઉડ ટેબલ કોન્ફરન્સ’માં જાય છે તેથી કશો લાભ થવાનો નથી.

“ એટલે આ મહાસભા, ગયે વર્ષે કલકત્તાની બેઠકમાં થયેલા ઠરાવ મુજબ, જાહેર કરે છે કે મહાસભાના ધ્યેયમાં ‘સ્વરાજ’ સ્થાપ્તનો અર્થ ‘સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય’ કરવો, અને વધારેમાં જાહેર કરે છે કે નેહરુ રિપોર્ટમાં આલેખેલું બંધારણ આખું હવે રદ થયું છે એટલે તે આશા રાખે છે કે હવે પછી બધા મહાસભાવાદીઓ હિંદુસ્તાનને માટે સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવામાં જ પોતાની બધી શક્તિ અને સમય અર્પણ કરશે.

“ સ્વાતંત્ર્યની લડતનો વ્યૂહ રચવાનાં પ્રારંભિક પગલાં તરીકે અને મહાસભાની નીતિ મહાસભાના બદલાયેલા ધ્યેયને બની શકે તેટલી અનુરૂપ બનાવવાના હેતુથી આ મહાસભા ઠરાવે છે કે વડી

અને પ્રાંતિક ધારાસભાઓનો અને સરકારે નીમેલી કમિટીઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરવો, અને આ મહાસભા સભાવાદીઓને અને બીજા જેઓ રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લેતા હોય તેમને સીધી અથવા આડકતરી રીતે ભાવી ચૂંટણીઓમાં ભાગ લેવાથી અલગ રહેવાનું ફરમાન કરે છે, અને આજે જે મહાસભાવાદીઓ એ ધારાસભા અને કમિટીઓમાં કામ કરે છે તેમને તેમની જગ્યાનું રાજીનામું આપવાનું ફરમાવે છે.

“આ મહાસભા પ્રજાને વિનવે છે કે તેમણે મહાસભાનો રચનાત્મક કાર્યક્રમ અતિશય વેગથી ચાલુ રાખવો, અને મહાસમિતિને, જ્યારે તેને યોગ્ય લાગે ત્યારે, અમુક પસંદ કરેલા કે બીજાં ક્ષેત્રોમાં, અને અમુક શરતો રાખીને, સવિનય ભંગ અને કર ન ભરવાની હિલચાત શરૂ કરવાનો અધિકાર આપે છે.”

હૃદયના ઉદ્દગારો

[સ્વાતંત્ર્ય અથવા ‘આઝાદી’નો હરાવ રજૂ કરતાં ગાંધીજીએ ભાષણ ન આપ્યું, પણ તેની ઉપર અનેક સુધારા રજૂ થયા પછી તેમણે જવાબ આપ્યો. દિંદી અને અંગ્રેજીમાં બંને ભાષણમાં નિરનિરાળા ખૂબી હતી. બંનેને નીચેના સારાંશમાં સમાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે:

મં ૬૦ દે ૦]

અખંડ હરાવ

આ હરાવ એક અખંડ હરાવ છે. અને જેમ કોઈ ચિત્રનો કે કોઈ મકાનનો કે કોઈ શરીરનો, એનાં અવયવ જુદાં પાડીને આપણે વિચાર નથી કરી શકતા, તેમ આ હરાવના જુદાજુદા ભાગો કટકે-કટકે લાઈને નથી વિચારી શકતા. જે એક કટકોનો, એક અવયવનો નાશ કરે છે તે આખી વસ્તુનો નાશ કરે છે.

એ હરાવ સામાન્ય હરાવો જેમ મહાસભામાં આવે તેવી રીતે તમારી આગળ આવીને નથી ઊભો રહ્યો. એ હરાવ મૂળ તો તમારા જ પ્રતિનિધિઓએ કાર્યવાહકમંડળની બેઠકમાં સ્વીકાર્યો, પછી વિષય-

વિચારિણી સમિતિમાં એની ઉપર ઠીકઠીક ચૂંથણાં ચાલ્યાં, ખૂબ ચર્ચા થઈ, અને પસાર થયો. ત્યારપછી એ અહીં આવ્યો છે. જે કાર્યવાહકમંડળને તમે જ ચૂંટેલું, જે તમારા તરફથી બધો વ્યવહાર ચલાવે છે, તે કાર્યવાહકમંડળ વિષે તમને વિશ્વાસ હોવો જોઈએ, એ કાર્યવાહકમંડળ અને તમારી વચ્ચે કેવો વ્યવહાર હોવો જોઈએ એનું તમને સંપૂર્ણ ભાન હોવું જોઈએ.

આ ઠરાવમાંથી અમુક શબ્દો કાઢી નાંખવા વિષે તમારી પાસે સુધારા આવ્યા છે. એક ‘સુધારો’ એ છે કે એમાં વાઈસરૉયના કામની કદર બતાવનારા શબ્દ ન હોવા જોઈએ. તમારામાં જો કહાપણ હોય તો તમે સમજો કે વાટાઘાટ અને મોટીમોટી મંત્રણામાં આપણે દુશ્મનની સાથે પણ મસજત કરવાના પ્રસંગો આવશે, અને દુશ્મન પણ અમુક પ્રસંગે સરસ રીતે વર્ત્યો હોય તો તેની તારીફ કરવી એ તમને શોભાભર્યું જ હશે. આપણે આઝાદી લેવાનો ઠરાવ કરવાના છીએ. હું તમને કહું છું કે જે માણસ આઝાદ બનવા માગે છે તે મર્યાદા, વિનય, વીરતા છોડતો નથી. બહાદુર માણસ ગર્વમાં તણાઈને એમ ન કહે કે અમારાથી કેઝની તારીફ ન થાય. દુશ્મનની પણ તારીફ કરી શકે તે જ વીર છે. વાઈસરૉયનું ધ્યેય જરૂર બ્રિટિશ સલ્તનતને ટકાવી રાખવાનું છે, પણ એટલી વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખીને એનાથી થાય એટલું એણે સાચા દિલથી કર્યું એમ કહેવામાં આપણે શુદ્ધ વિનય બતાવવા ઉપરાંત કશું વધારે નથી કરતા.

તમારા પ્રતિનિધિઓ વાઈસરૉયને મળ્યા અને મળી આવીને ત્યાં શું બન્યું તે તમારી આગળ તેમણે કહી સંભળાવ્યું. તેમને લાગ્યું કે વાઈસરૉયની દાનત શુદ્ધ હતી, વાઈસરૉયનો ધરિદો કાંઈક સારો તોડ લાવવાનો હતો. એ અમારી સાક્ષી તમે માનતા હો તો અમે જે સામાન્ય વિવેક અને વિનય પ્રકટ કર્યો છે તેમાં તમારે ભગવું રહ્યું. પણ જો તમે એમ માનો કે તમારા પ્રતિનિધિઓ કહે છે એ વાત બરોબર નથી, તો તો બહેતર છે કે તમે અમને કાર્યવાહકમંડળ ઉપર

રહેવા દો તેના કરતાં અમને લાત મારીને કાઢી મૂકો. પણ જો અમારી સાક્ષી માનતા હો, તો તમે અહિંસાની નીતિ સ્વીકારનાર સંસ્થાના સભ્ય હોઈને તમારે એટલા વિવેકમાંથી ન ચૂકવું જોઈએ.

આ દરાવમાં બીજા કેટલાક શબ્દો સામે વાંધો લેવામાં આવ્યો છે, ‘હાલના સંજોગોમાં’ શબ્દ કાઢી નાંખવો જોઈએ એવો સુધારો તમારી આગળ આવ્યો છે. એ શબ્દોની આવશ્યકતા ન હોત તો કાર્યવાહકમંડળ શા સારું એ શબ્દો પસંદ કરત ? આ દરાવ કરો છો તેથી તમારા પ્રતિનિધિઓ કોઈ પણ ‘રાઉંડ ટેબલ કોન્ફરન્સ’માં કદી જઈ જ ન શકે એવો અર્થ નથી. એવો પ્રસંગ આવે પણ ખરો કે ન્યારે એ લોકોને પરિપક્વતામાં જવાપણું હોય. એટલી વસ્તુ દરાવમાં નાંખવામાં હું કશું માફું નથી જોતો. હા, જ્યાં ‘હુમિનિયન સ્ટેટસ’ની જ ચર્ચા થવાની હોય ત્યાં તમારા પ્રતિનિધિઓ નથી ભાગ લઈ શકતા, જ્યાં ‘આઝાદી’ની ચર્ચા થવાની હોય ત્યાં જ તેઓ જઈ શકે છે.

ગુલામીમાં ચાલુ રહેવું છે ?

આ દરાવમાં ધારાસભાઓના બહિષ્કારની વાત આવે છે. ભાઈ જમનાદાસ મહેતાએ હીક કહ્યું કે ગાંધી કહે છે માટે કંઈ ન કરતા પણ તમને પોતાને લાગે તો જ કરજો. એ વાત અક્ષરશઃ સાચી છે. હું તો એક કામના બંદા તરીકે—દેશના સેવક તરીકે, તમારો કારકૂન બનીને અમુક દરાવો ધડી લાવ્યો. એ દરાવ ધડી આપું, પણ તે તમે સ્વીકારો એવો આગ્રહ હું કેમ ધરી શકું ? એટલે હું તો માત્ર તમને સમજાવવા માગું છું કે આ બહિષ્કારની વાત દરાવમાં કેમ આવે છે. એનું કારણ એ છે કે એમાં ધારાસભાનો અનુભવ લઈ આવેલા સજ્જનોનો અંગત અનુભવ ઉતારવામાં આવેલો છે. મોતીલાલજીને માટે સૌ માને છે કે એમણે પોતાનું કામ ભારે યશસ્વી રીતે કર્યું. છતાં મોતીલાલજી જ કહે છે કે એમાં કશો સ્વાદ નથી રહ્યો, ત્યાં રહેવાથી સ્વરાજને રસ્તે એક કદમ પણ આગળ વધવાના નથી. મારો પોતાનો અનુભવ તો ૧૯૨૧માં હતો તે જ છે, ઊલટો તે

વધારે દઢ થયો છે. એમ કહેવામાં આવે છે કે ધારાસભામાં ગયાથી ઘણું મળી શકે છે. હા, સુંદર રમકડાં મળી શકે છે ખરાં; ભાઈબહેન, સગાંસંબંધીને ઠેકાણે પણ પાડી શકાય છે ખરાં; આ સક્ષતનત અને આ રાજ્યના પાયા કાયમ રાખીને તમે ઈન્દિયો એમાંથી ઘણું યે ધારાસભાઓ આપે એમ છે. પણ તમારી પોતાની સ્થિતિનો વિચાર કરશો ? આપણા ઘરમાં ગુલામ હોય, ગાય હોય, ખિલાડી હોય, એ બધાંને આપણે સુખમાં રાખતા હોઈએ, ભૂખાં ન મારતા હોઈએ તોપણ તે ગુલામ કે પશુ નથી મટતાં. ગુલામ તે ગુલામ અને પશુ તે પશુ. એક મિત્ર પોતાના ઘોડાને મીઠાઈ ખવડાવે છે; તેથી ખિચારો ઘોડો માણસ નથી થઈ જતો, એ ઘોડા ઉપર સવારી કરનાર માણસ સવારી કરે છે, ઘોડાનો માણસ ઉપર સવારી કરવાનો કદી વારો નથી આવતો. તેમ ધારાસભામાં જઈને ગમે તે લઈ આવીએ, પણ આપણે ગુલામ છીએ તે ગુલામ થોડા મટવાના છીએ ?

એક જ બલિષ્ઠકાર કેમ ?

પૂછવામાં આવે છે કે એક જ બલિષ્ઠકાર કેમ, અને બીજા બલિષ્ઠકાર કેમ નહિ ? વકીલોને શા માટે છોડી દેવામાં આવ્યા છે ? સાચી વાત, ભાઈ, સાચી. પણ માણસોની જિંદગી તર્કશાસ્ત્રને આધારે નથી ચાલતી, ઘણીવાર માણસો તર્કશાસ્ત્રથી વિરુદ્ધ વર્તીને પોતાનું ડહાપણ અને બળ બતાવે છે. કરોને બલિષ્ઠકાર જેટલી વસ્તુનો થઈ શકે એટલીનો. પણ હું તો તમારી નાડ જોનાર વૈદ્ય રહ્યો. હું જાણું છું કે તમને કેટલી માત્રામાં ઔષધ આપી શકાય અને કેટલું તમારાથી પચાવી શકાય. આજકાલના વાયુમંડળમાં જે જોડે છું તે જોઈને હું મારા દરાવ ઘડું છું. બીજા બલિષ્ઠકારનો અમલ ન કરી શકો એમ હો તો મક્કતનો એનો દરાવ કરીને શું કરશો ? નવજવાનો કહીએ ત્યારે ફાંખીએ ચડશે એમ સાંભળીએ છીએ, પણ જ્યારે શાળા તો છોડો એમ કહીએ ત્યારે તો તેમ કરવા કોઈ માનતું નથી. અદાલતો છોડીને ખેતી કરે કે પથ્થર ફોડે કે લગ્નમત કરે કે બીજી મજૂરી કરે

એવા વકીલો આજે જાણ્યામાં નથી. એટલે તેવાને અદાલત છોડવાનું કહીને શો કાયદો ? આજે તો જેટલી હદ સુધી દેશ જર્ઠ શકે છે તે જોઇને ઠરાવ ઘડ્યો છે.

એક દલીલ હમેશાં કરવામાં આવે છે કે ધારાસભામાં આપણે ન જઈશું તો ખીજા જશે, જગ્યા ખાલી ન રહે. આ તે કાંઈ દલીલ છે ? દારૂ કે અરીણના પીઠામાં આપણે જતા અટકાશું તો ખીજા જશે, માટે આપણે જવું જોઈએ એમ કોણ દલીલ કરશે ? એ વાત જ ખેદની છે. એક જ વાતનો તમે વિચાર કરી શકો છો, તે એ કે આ ધારાસભામાં જવાથી ‘આઝાદી’ માટે એમ છે ? જો મળે એમ હોય તો જરૂર જાઓ, અથવા તો ધારાસભામાં ન જવાથી આટલું તો ચોખ્ખું નુકસાન થવાનું જ છે એમ તમે કહી શકતા હો તો જરૂર જાઓ.

સવિનય ભંગના ઢંગ

સવિનય કાનૂનભંગ એવી વસ્તુ છે કે જેને માટે હું પ્રાણ ટકાવી રહ્યો છું, જેને વિષે મારી શ્રદ્ધા અચલ છે. સ્વતંત્રતા વિનયહીન કાનૂનભંગથી ન મેળવી શકાય. હમરો અને લાખો ગામડાંમાં પથરાયેલા લોકોને માટેનું સ્વરાજ્ય કેવળ શાંતિ અને સત્યથી ભરેલા ઉપાયોથી જ મળી શકે, ખીજી રીતે ન મળી શકે એ વિષે મારી ખાતરી છે. અને એ સાચા વિનય ભંગને માટે તમારાં જીવન પલટાવાં જોઈશે. બોંબ પણ ફૂટી શકે અને અહિંસાની નીતિ પણ સાથે ચાલી શકે એવી શબ્દજાળનો આશ્રય લઇને તમે સવિનય ભંગનું વાતાવરણ નથી પેદા કરી શકવાના. જે મહાસંસ્થા અહિંસાની નીતિને વરેલી છે તે મહાસંસ્થાને સવિનય ભંગ સિવાય ખીજું શસ્ત્ર ન જ હોઇ શકે. પણ એ શસ્ત્રને માટે તૈયાર થવાને માટે તો આજે જે ગંદું વાતાવરણ છે તે નાખૂદ થવું જોઈએ. ઝગડો કરતાં તમને વાર નથી લાગતી, ધૂળજેવી બાબતમાં વ્રમંડ કરીને તમે હકને માટે લડવાને બિમા થાઓ છો, ચાલતાં ચાલતાં ‘ડિવિઝન’ (અલગઅલગ મતગણતરી) માગો છો, એ ‘સવિનય ભંગ’ કરનારાઓને ન શોભે.

આજે તો મને કાઈ પૂછે કે એ મહિનામાં તમે સવિનય ભગથી સલ્તનતની સાથે મુકાબલો કરી શકશો તો હું ના કહું. કેટલાક ભાષ્યો લાલ વાવટા લખે છે. અને એ લાલ વાવટાએ તેમને આઝાદી લેવી છે. ભલે એ લોક એવી વાત કરે. પણ આઝાદી તો હંડી તાકાતથી આવવાની છે. છાતી કાઢીને જે તલવાર ઝીલશે તે બહાદુર છે. શિખોને બહાદુરીનું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. ગુરુકા-બાગમાં એમણે સાચી બહાદુરીનો પરિચય આપ્યો હતો. જે લોકો એમ કહે છે કે શાંતિથી આઝાદી ન મળે, તેમને કહેવા માગું છું કે લોકોને હંડી તાકાત એ શી વસ્તુ છે એની ખબર જ નથી. તમારે સવિનય ભંગ કરવો હોય તો વીરોની જેમ, સત્ય નંદ વીરોની જેમ, વર્તતાં શીખવું જોઈએ—જે વીરોના એવીસે કલાક સ્વરાજ અતિશય જલદી આણવાને માટે જ અપાતા હશે. જો એ સ્વરાજની તમને ધગશ હોય, તો ઝગડોનો સમય ક્યાં છે? પણ તમે તો આજે ‘ડિસિલ્ગન’ (તાલીમ) જેવી વસ્તુ બાણતા નથી. જે મહાસભાની સરસ સેવા બખવી રહ્યા છે તેના દરાવનો અમલ કરવો જોઈએ પણ તેને બદલે તમે તો ‘ડિવિઝન’ ‘ડિવિઝન’ પોકરો છો. એ સવિનય ભંગના ચાળા ન કહેવાય. એટલે હું કહું છું કે ‘આઝાદી’ના દરાવ ઉપર ‘ડિવિઝન’ ન હોય. એ દરાવ તો આખી સભાએ એકેઅવાજે પસાર કરવો જોઈએ. એ દરાવ કરતાં પણ આપણે ઝગડા કર્યા એમ જગત સાંભળે તો શું કહે? એટલે હું તો તમને વીનવું છું કે આ દરાવને, તેમાં એકે શબ્દનો ફેરફાર કર્યા વિના, તમે હર્ષનાદથી વધાવી લેશો.

લાંબી ડ્રાગ ન ભરો

સુભાસ બાણુનો દરાવ કોને ન ગમે? એ બહુ ખૂબસૂરત દરાવ લાગે છે. જેમ સરકાર પોતાનું રાજ્ય ચલાવે છે તેવું જ સમાનતંત્ર બનાવીને આપણે શા સારું રાજ્ય ન ચલાવીએ? પણ એટલી આપણી તાકાત છે? આપણામાં એટલી સંઘશક્તિ છે? એ દરાવ કરીએ તો એમાં હાથપણ ગણાશે કે આપણે મૂરખામાં ખપશું? સુભાસ બાણુ

મોટા કામ કરનારા છે, એમની ભારે પ્રતિષ્ઠા છે, પણ એ અનુભવ વિના વાત કરે છે. સમાનતંત્ર શબ્દોથી નહિ બનાવી શકાય. ૬૦ વર્ષની ઉમરે હું સુભાસ બાબુ સાથે કદાચ ન ચાલી શકું, પણ મારું દિલ તો નવજુવાન છે, મને નથી લાગતું કે ‘સાફી બુદ્ધિ નાહી’ની મારી દશા થઈ છે. પણ હું તો! મારી મર્યાદા જાણું છું, એટલે મેં કહ્યું ‘મારે ઘોડાની લગામ ન જોઈએ, હું ઘોડા પર બેસીશ તો મને ઘોડો ખેંચી લઈ જશે. એ લગામ જવાદરવાલને આપો.’ મારા અનુભવથી હું આજે કહું છું કે વરાળને અંકુશમાં રાખીને જ તેનો ઉપયોગ કરી શકશો, ખીચ રીતે એના ઉપયોગ ન થઈ શકે. આજે સમાનતંત્રને માટે આપણે તૈયાર નથી, આપણે એની વાત કરીને પણ ઢાંસીને પાત્ર થઈશું. આજે તો હિંદુસ્તાનના દરેક ગામડામાં ‘મહાસભાનું નામ પણ નથી પહોંચ્યું, ત્યાં કામની વાત જ શી કરવી?

એટલે આજે આપણે કયો છે તેટલા દગવથી જ મંતોષ માનીએ. આજે આપણે લાંબી ફાળ ન ભરીએ. અનેક બહિષ્કારની વાતો કરીએ છીએ, પણ આપણે કયાં જઈ રહ્યા છીએ તે ભગવાન જાણે. એટલે આ દરાવ, જે અતિશય વિચારપૂર્વક ઘડવામાં આવ્યો છે અને જેમાં આપણી તાકાતનું પૂરું માપ રહેલું છે તે દરાવ, એકે શબ્દ કે કાનામાત્રના ફેરફાર વિના સ્વીકારશો, અને એના ઉપર સૂચવાયેલા સુધારાને ધમ્મને ફેંકી દેજો. મંદિરબાની કરીને એ દરાવમાં કાપફૂપ ન કરશો. માણસનાં આંખનાક કાપવા કરતાં તેને મારી નાંખવો એ સારું.

મને જે શાંતિથી સાંભળ્યો એ માટે તમારો ઉપકાર માનું છું. એવી જ શાંતિથી આ દુનિયા ઉપર મને જે થોડા દિવસ રહ્યા છે તેટલા દિવસ મને સાંભળ્યા કરજો, ધીરજ રાખજો.

સ્વતંત્રતાની પ્રતિજ્ઞા

“અમે માનીએ છીએ કે જેમ બીજી કોઇ પણ પ્રજાને તેમ હિંદુસ્તાનની પ્રજાને, પોતાનું તંત્ર પોતે ચલાવવાનો, પોતાની મહેનતનાં ફળ ભોગવવાનો, અને સામાન્ય સુખશાંતિમાં રહેવાનાં સાધન પ્રાપ્ત કરવાનો અને તેમ કરીને પોતાનો સંપૂર્ણ વિકાસ કરવાનો જન્મસિદ્ધ હક છે. અમે એમ પણ માનીએ છીએ કે જે કોઇ પણ રાજ્ય કોઇ પણ પ્રજાના આ જન્મસિદ્ધ હકો છીનવી લઇને તેમના ઉપર જુલમ કરે, તો તે પ્રજાને તે રાજ્ય બદલવાનો અથવા તેનો નાશ કરવાનો પણ જન્મસિદ્ધ હક છે. હિંદુસ્તાનમાં બ્રિટિશ સરકારે હિંદી પ્રજાનું સ્વાતંત્ર્ય હરી લીધું છે એટલું જ નહિ, પણ દેશના કરોડો ગરીબને ચૂસીને પોતાનું રાજ્ય ચલાવ્યું છે અને દેશનું આર્થિક, રાજ્યકર્મ, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક સત્યાનાશ વાળ્યું છે. એટલે અમે માનીએ છીએ કે હવે હિંદી પ્રજાએ એ રાજ્યની સાથેના મંબંધ તોડી પૂર્ણ સ્વરાજ્ય અથવા સંપૂર્ણ સ્વાતંત્ર્ય લીધે જ છૂટકો છે.

“દેશનું આર્થિક સત્યાનાશ ફેટલું વળ્યું છે તે જોઇએ. આપણી ખાસે જેટલું મહેસૂલ ઉધરાવવામાં આવે છે તે આપણી આવકની સાથે સરખાવતાં ઘણું હદ ઉપરાંત છે. આપણી સરાસરી આવક રોજની સાત પૈસા છે, અને આપણે જે ભારે કર ભરીએ છીએ તેના ૨૦ ટકા જમીનમહેસૂલ પેટે ભરીએ છીએ જે ગરીબ ખેડૂતોને ભરવા પડે છે, અને ૩ ટકા મીઠાના કર પેટે છે, જે પણ ગરીબના જ પેટમાંથી નીકળે છે.

“કાંતણુ જેવા ગૃહઉદ્યોગો ગામડાંમાંથી નાશ પામ્યા છે, જેને પરિણામે ખેડૂતવર્ગને વર્ષમાં ઓછામાં ઓછા ચાર મહિના બેકાર

રહેવું પડે છે, કારીગરીના નાશને લીધે તેમની બુદ્ધિ જડ થઇ ગઇ છે, અને જે ઉદ્યોગો નાશ થયા છે તેને બદલે બીજા કશા ઉદ્યોગ, બીજા દેશોમાં થયું છે તેમ, દાખલ કરવામાં આવ્યા નથી.

“ જકાત અને નાણાં વિષે એવો પ્રપંચ રચવામાં આવ્યો છે કે ખેડૂતો ઉપરનો ખોજો વધતો જ ગયો છે. વિભાગમાં બનેલો માલ જ મુખ્યત્વે આપણા દેશમાં આયાત થાય છે. જકાતની ગોઠવણુ બેથું તો જણાશે કે બ્રિટિશ માલ ઉપર ઓછામાં ઓછી જકાત છે. વળી જકાતમાંથી આવતું મહેસૂલ ગરીબની ઉપરનો ખોજો ઓછો કરવાને માટે વાપરવામાં આવતું નથી, પણ અતિશય ખર્ચાળ રાજ્ય-તંત્રને ચલાવવાને માટે જ તેનો ઉપયોગ થાય છે. ઇંગ્લિયામણનો દર એથી પણ વધારે મનસ્વી છે, એમાં એવી યુક્તિપ્રયુક્તિ થઇ છે કે પરિણામે કરોડો રૂપિયા દેશમાંથી તણાઇ ગયા છે.

“ રાજ્યકીય દષ્ટિએ હિંદુસ્તાનની સ્થિતિ આજે બ્રિટિશ સત્તા તળે જેવી થઇ પડી છે તેવી અગાઉ કદી નહોતી. સુધારાઓને નામે જે ઓળખાય છે તેથી પ્રજાને ખરી રાજ્યસત્તા મળી નથી. પરદેશી સત્તા આજળ આપણામાંના મોટા માંધાતાને પણ માથું નમાવતું પડે છે. છૂટથી વિચાર દર્શાવવાના અને છૂટથી સલાઓ ભરવાના હક આપણી પાસેથી છીનવી લેવામાં આવ્યા છે, અને આપણા દેશખંધુઓમાંના ધણાને દેશવટો ભોગવવો પડે છે અને પોતાને દેશ આવવાની છૂટ રહી નથી. રાજ્યકાર્યશક્તિનો આપણામાંથી સંપૂર્ણ રીતે હાસ થયો છે અને પ્રજાના સામાન્ય વર્ગને કારકૂની અને પટેલતલાટી કે મહેતાગીરીની નોકરી સિવાય બીજી નોકરી રહી નથી.

“ સંસ્કૃતિની દષ્ટિએ બ્રિટિશ રાજ્યની અસર વિચારીએ. આપણા દેશની સંસ્કૃતિ કેવી હતી તેનું ભાન ભૂલી આપણને નવી કેળવણીએ પશ્ચિમ તરફ જોતા કરી દીધા છે અને આપણને તાલીમ જ એવા પ્રકારની મળી છે કે આપણી બેડીઓ કઠવાને બદલે આપણને તે બાવી ગઇ છે.

“આધ્યાત્મિક રીતે જોતાં આ રાજ્યે ઝળાતકારે આપણી પાસેથી હથિયાર છીનવી લીધાં છે તેથી આપણે નામદ્ બની ગયા છીએ, અને આપણા દેશમાં પરદેશી લશ્કર અડો જમાવીને પડ્યું છે. તેણે અન્યાય અને અત્યાચારની સામે થવાની આપણી શક્તિનો નાશ કર્યો છે, અને આપણામાં એવી ભીરુતા દાખલ કરી છે કે આપણે એમ માનતા થઇ ગયા છીએ કે પરદેશીઓના વિના આપણાથી આપણો પરસ્પર વ્યવહાર ન ચલાવી શકાય, પરદેશી પ્રજાના હુમલા સામે બચાવ ન કરી શકાય, એટલું જ નહિ પણ આપણાં ઘર અને કુટુંબનું ચોર, લૂંટારા અને દુષ્ટ માણસોની સામે રક્ષણ પણ ન કરી શકાય.

“આપણા દેશનું આવું ચતુર્વિધ મત્યાનાશ જે રાજ્યે વાળ્યું છે તે જાણ્યા પછી તે રાજ્યને વધારેવાર તાબે રહેવામાં મનુષ્ય અને ઈશ્વરનો આપણે ગુનો કરશું એમ અમારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે. પણ અમે એ પણ માનીએ છીએ કે અમારો સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનો અતિ-શય કાર્યસાધક માર્ગ હિંસાનો નથી પણ અહિંસાનો છે. એટલે અમે અમારાથી બને તેટલી હદ સુધી બ્રિટિશ સરકારનો આપણી ઇચ્છાએ ચાલતો સહકાર છોડીને એ રાજ્યમાંથી છૂટવાની તૈયારી કરશું અને સવિનય કાનૂનભંગ (જેમાં કર ન ભરવાનો સમાવેશ થાય છે તે)ને માટે પણ તૈયારી કરશું. અમને ખાતરી છે કે જો આપણે આ રાજ્યને સ્વેચ્છાએ જેટલી મદદ આપીએ છીએ તે ખેંચી લઈએ અને ગમે તેટલી ઉશ્કેરણી છતાં હિંસા કર્યા વિના કર ભરવાનું બંધ કરીએ તો આ અમાનુષી રાજ્યનો અંત આપણે અવશ્ય આણી શકશું.

“એટલે અમે આજે હૃદયપૂર્વક પ્રતિજ્ઞા કરીએ છીએ કે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને માટે મહાસલા વખતોવખત જે સૂચનાઓ બહાર પાડશે તેનો અમે અમલ કરશું.”*

* તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીના “પૂર્ણ સ્વરાજ” દિને લેવાયેલી પ્રતિજ્ઞા.

એ અમોઘ શક્તિ

अहिंसाप्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः ।

‘ અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતાંની સાથે જ ઝેરવેર શમી જાય છે. ’

(પાતંજલયોગસૂત્ર)

“ મહાસલાની કાર્યવાહક સમિતિના અભિપ્રાય પ્રમાણે સવિનય કાનૂનભંગનો આરંભ અને અંકુશ ગ્રંથી વ્યક્તિના હાથમાં હોવો જોઈએ કે જેને માટે પૂર્ણ સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે અહિંસા એ ધર્મરૂપ હોય; અને મહાસલાની ગ્રંથામાં આવી રીતે અહિંસાને ધર્મ માનનારાં સ્ત્રીપુરુષો કપગંત દેશની વર્તમાન હાલતમાં અહિંસાને એક અનિવાર્ય યુક્તિ માનનારા પણ છે તેથી કાર્યવાહક સમિતિ મહાત્મા ગાંધીની સવિનય કાનૂનભંગ કરવાની દરખાસ્તને વધાવી લે છે, અને મહાત્મા ગાંધીને તથા તેમની સાથે કામ કરનારા જેઓ સ્વરાજપ્રાપ્તિને માટે અહિંસાને ધર્મ માનતા હોય તેમને તેઓ ઈચ્છે ત્યાં અને તેવી રીતે અને તેઓ હરાવે તે મર્યાદાની અંદર સવિનય કાનૂનભંગ શરૂ કરવાનો કાર્યવાહક સમિતિ અધિકાર આપે છે.

“ કાર્યવાહક સમિતિ આશા રાખે છે કે જ્યારે સત્યાગ્રહની લડત ચાલુ હશે ત્યારે મહાસલાવાદીઓ અને બીજા બધા, સત્યાગ્રહીઓને દરેક રીતે પૂર્ણ સહકાર આપશે અને ગમે તેટલી ઉશ્કેરણી છતાં પણ તેઓ સંપૂર્ણ શાંતિ પાળશે અને જાળવશે.

“ કાર્યવાહક સમિતિ વળી આશા રાખે છે કે સત્યાગ્રહ વ્યાપક સ્વરૂપ લે તો જેઓ સરકારને ઈચ્છાપૂર્વક સહકાર આપી રહ્યા છે

(જેવા કે વકીલો), અને જેઓ સરકાર પાસેથી કહેવાતા લાભ લઇ રહ્યા છે (જેવા કે વિદ્યાર્થીઓ), તેઓ પોતાના સહકાર અને લાભનો ત્યાગ કરશે અને સ્વરાજની આ આખરી લડતમાં ઝંપલાવશે.

“ કાર્યવાહક સમિતિ વિશ્વાસ ગાખે છે કે નેતાઓ પકડાય અને કેદમાં જાય તો ત્યાગશક્તિ હોય અને સેવાની ભાવના હોય તેઓ મહાસભાની સંસ્થા ચલાવશે અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે લડતને રૂપ આપશે. ”

કાર્યવાહક સમિતિના આ દરાવર્થી મને મુક્તિનો પટ્ટો તો મળે છે જ, પણ સાથેસાથે મારા હાથ પણ સખત રીતે જકડાય છે. કેટલાય મહિના થયાં જે નુસખો શોધવાને હું દિબ્બગરા કરી રહ્યો હતો તે નુસખો આ દરાવમાં રહેલો છે. મારે માટે આ દરાવનું રાજકીય કરતાં ધાર્મિક મહત્ત્વ વધારે છે. મહાસભાને નામે સત્યાગ્રહ આરંભવામાં મને સિદ્ધાન્તનો આધ આવતો હતો. અનેકવિધ વિચારો ધન્યવાનના સભ્યોની બનેલી સંસ્થા મારફત હું અહિંસાનો પ્રયોગ ન ચલાવી શકું એમ મને લાગ્યું. એ પ્રયોગ બહુમતીથી તો ન જ થઇ શકે, અને સંભવ છે કે અહિંસાના પાલન કરનારને આખા જગતથી ઊલટા જ ચાલવું પડે.

જેની પામે અનેક સાધનો કે માર્ગો રહેલા છે તેને હમેશાં એક બદલીને બીજો ગ્રહણ કરવાની લાલચ રહેવાની જ. એટલે જેઓ અહિંસાને ધણાંમાંનું એક સાધન માને છે તેઓ હિંસાની લાલચ મળતાં અહિંસાને તજી પણ દે. પણ જેમની પાસે અહિંસા ધર્મ છે, એટલે તે સિવાય બીજો માર્ગ જ નથી, તેમને તો તેમનામાં અહિંસા સાથે જ જનગત હશે તો તેમાંથી જ પોષણ મળ્યા કરશે. એટલે જ મહાસભાના અંકુશમાંથી મુક્ત થવાની મને આવશ્યકતા

જણાઇ. કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો મારું કહેવું યોગ્ય છે એમ સમજી શક્યા તે માટે હું પ્રભુનો અનુગ્રહ માનું છું.

આ દરાવનો કોઇ અનર્થ ન કરે. આમાં કાંઇ ઊંચાનીચાનો સવાલ નથી. સ્વરાજ મેળવવાને માટે અહિંસાને જેઓ ધર્મ માનતા હોય તેઓ અહિંસાને એક યુક્તિ માનનારા કરતાં કોઇ પણ રીતે અડિયાતા નથી, જેમ કાળી કે પીળા ચામડીનાં માણસોમાં કોઈ અડતાઊતરતા નથી. દરેક પોતપોતાની મતિ અનુસાર વર્તે તેમાં કોણ મોટા ને કોણ નાના ?

જે જવાબદારી મેં વહોરી છે તેવી જબરી જવાબદારી અમાઉ કદી મારી ઉપર આવી નહોતી. પણ આ જવાબદારી ઠેલાય તેમ નહોતું. છતાં જો મારા પ્રત્યેક પગલામાં અહિંસા જ હશે તો બધું કુશળ છે. કારણ અહિંસા વિષેનું આ અમર સૂત્ર ઋષિએ પોતાના અનુભવમાંથી જ ઘડ્યું છે: ‘અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થતાંની સાથે જ ઝેરવેર શમી જાય છે.’ ‘અહિંસા’નો વ્યક્ત અર્થ પ્રેમ છે, કેમકે તેને આપણે પ્રેમરૂપે જ વ્યક્ત કરી કે ઓળખી શકીએ છીએ. પ્રેમને વિષે બાઇબલમાં કેટલાંક સુંદર વચનો છે. તેમાં આવે છે:

“ પ્રેમ પડોસીનું ખૂરું ઇચ્છતો નથી;

પ્રેમને સૌનો વિશ્વાસ છે;

પ્રેમને સદા આશા રહે છે;

પ્રેમ કદી નિષ્ફળ જતો નથી. ”

પ્રેમમાં કોઈવાર સવિનય કાનૂનલંગ અનિવાર્ય થઇ પડે છે. એ લંગમાં અવશ્ય જોખમ રહેલું છે. પણ આપણી ચોમેર ચાલી રહેલી હિંસામાં ઓછું જોખમ નથી. એ હિંસાના નાશકારક તાપને શાંત કરવાનો અંતિમ અહિંસક માર્ગ સવિનય કાનૂનલંગ જ છે. આ ઉપાય યોગ્યતામાં એક જ જોખમ રહેલું છે, તે એ કે સવિનય

કાનૂનલંગ ચાલતો હોય ત્યારે ખુનામરકી પણ કાટી નીકળે. જો તેમ થાય તો હવે માર્ગ ચોખ્ખો છે—હવે ૧૯૨૨માં કરવું પડ્યું હતું તેમ સવિનય લંગ મુલતવી રાખવાપણું નથી. સ્વરાન્યયરૂને અંગે ચાલતું હિંસા અને અહિંસાનું યુદ્ધ એક પણ અહિંસાવાદી જીવતો રહ્યો હોય ત્યાં સુધી બંધ થઈ જ ન શકે, પછી તે હિંસા મમે તે પક્ષના તરફથી ભલે થતી હોય. અહિંસાને માટે પ્રાણ આપવા કરતાં અધિક માણસ શું કરી શકે ? એથી ઓછું કરે તો તેની અહિંસા વિષેની શ્રદ્ધા ખોટી અથવા મોળી દરે.

હું કેદ થાઉં ત્યારે—*

આપણે માની જ લામંચે કે જ્યારે સવિનય લંગનો આરંભ હું કરીશ ત્યારે સરકારને મને કેદ કર્યા વિના નહિ ચાલે. તેથી જેમ પૂર્વે કર્યો હતો તેમ આ વેળા પણ તે વિષે વિચાર કરી લામંચે.

૧૯૨૨ની સાલમાં હું કેદ થયો ત્યારે બધા સાથીઓને વિનવી વિનવીને લખાણથી ને મોટે કહી ગયો હતો કે ન હડતાળ પાડવી, ન કંઈ ધાંધલ કરવી, પણ રચનાત્મક કાર્ય કર્યે જવું. ધાંધલ ન કરવાની સૂચનાનું પાલન આખા પ્રજાએ કરી અહિંસાધર્મનું પાલન કર્યું, કહો કે મારા પ્રત્યેનો પ્રેમ સિદ્ધ કર્યો. રચનાત્મક કાર્ય પ્રજા બહુ ન કરી શકી.

આ વેળા રચનાત્મક કાર્ય તો બને ત્યાં લગી ચલાવવાનું એ જ. પણ આ વેળા પ્રત્યેક અહિંસાને ધર્મ માનનારનો યથાતાકેત સવિનય લંગ કરવાનો ધર્મ છે. સહુ સ્વેચ્છાએ પોતાને અહિંસાવાદી માની સવિનય લગ ચલાવી નહિ શકે. પણ પોતાના જિજ્ઞાસા કે પોતાના સૂઝાના મુખીની પાસે પોતાના વિચારો રખડૂ અવશ્ય કરે, અને જે મુખી પોતે કંઈ હિલચાલ આદરે તો તેમાં પ્રેરણા લાગ અને ભોગ આપે. જ્યાં લગી હું બહાર છું ત્યાં લગી તો જે હું કર્યા કરું તે સત્યાગ્રહી જોયા કરે ને હું નોતરું તો મદદ કરે. નોતર્યા વિના કેઈએ કશો આરંભ કરવાની આવશ્યકતા નથી.

આ વેળા મારો ધરાદો કેવળ આશ્રમવાસી અથવા આશ્રમની તાલીમને વશ રહી ચૂક્યા છે ને તેને માને છે તેવાઓની મારફતે

* આ જ વિષય ઉપર જરા વિશેષ ખુલાસાવાર બીજે અધવાડિયે શ્રી. મહાદેવભાઈએ લખ્યું છે તે માટે જુઓ પૃ. ૨૨

જ આરંભ કરવાનો છે. મુખ્ય સત્યાગ્રહીઓને પણ હાલતુરતને સારુ બહાર રાખવાનો ઈરાદો છે. આ યુદ્ધમાં હું મારી પોતાની અને આશ્રમની પરીક્ષા પહેલી કરવા ઇચ્છું છું. મારી ઉપર અને આશ્રમની ઉપર મિત્રો અને પ્રજાએ જે વિશ્વાસ રાખ્યો છે, અમને જે લાડ લડાવ્યાં છે તેને સારુ અમે લાયક છીએ કે નહિ એની પરીક્ષાનો સમય હવે આવ્યો છે. નાના ત્યાગો તે ભોગરૂપ થયા છે. અમે પેદા કરી લીધેલી સગવડોનો પાર નથી. તેની પાછળ કલ્પના બલિદાનની યોગ્યતા ભેગવવાની રહેલી છે. એ યોગ્યતા જો પંદર વર્ષના પ્રયોગ પછી પણ સિદ્ધ ન કરી શકાય તો આશ્રમે ને મારે મટી જવામાં આશ્રમનું, પ્રજાનું ને મારું શ્રેય છે. એટલે આરંભ આશ્રમવાસીઓથી જ કરવાનો નિશ્ચય છે. તેમાં હું હોષશ કે નહિ એ તો કાણ કહી શકે ?

મારા જેલ જવા પછી મોટામાં મોટી સંભાળવાની વસ્તુ ખુનામરકી છે. ખુનામરકી થાય ત્યાં સત્યાગ્રહીએ તે અટકાવતાં ખપી જવાનું રહ્યું છે. આ મર્યાદાનું પૂર્ણપણે પાલન કરીને લડત ચાલુ રહેવી જોઈએ. તે સમયે પાળવાના નિયમો આ અંકની* સાથે જ આપ્યા છે. મારે મન આ આખરી ફેંસણો છે. લડત લાંબી ચાલે કે ટૂંકી, ઈશ્વરાધીન છે. પણ હવે કશું મુલતવી રાખવાપણું નથી. સત્યાગ્રહીની ત્રણ સ્થિતિ હોય:

૧ એ જેલમાં કે એને લગતી સ્થિતિમાં હોય; અથવા

૨ લડતમાં ક્યાંયે રોકાયેલ હોય; અથવા

૩ રૅટિયો ચલાવતો હોય કે તેને લગતી કે તેના જેવી સ્વરાજને આગળ લઈ જતી કોઈ પણ પ્રવૃત્તિમાં રોકાયેલ હોય.

આ યજ્ઞમાં આખા હિંદુસ્તાન પાસેથી મેં મોટા બલિદાનની આશા બાંધી છે. પણ મોટામાં મોટી આશા ગુજરાતની પાસે છે.

[‘ હું કેદ થાઉં ત્યારે-’

‘ હું કેદ થાઉં ત્યારે- ’ વાળો લેખ ગયા ‘ નવજીવન ’ માં આપ્યા પછી (જુઓ પૃ. ૨૦) એ જ ભાવનો અંગ્રેજી લેખ ગાંધીજીએ ‘ યંગ ઈન્ડિયા ’ માં લખ્યો હતો. એ લેખમાં કેટલીક વિશેષતા છે તે વાચકને માટે અહીં આપવામાં આવે છે. અંગ્રેજી લેખમાં સવિનય ભંગની લડત, અહિંસાની મર્યાદાનું સંપૂર્ણપણે પાલન કરીને, સ્વરાજ મળે ત્યાં સુધી એકધારી ચાલુ રાખવાની અને લડતના આરંભને આશ્રમવાસીઓ પૂરતી મર્યાદિત રાખવાની વાત ઉપરાંત જે વસ્તુ રહેલી છે તે નીચે આપવામાં આવે છે:-

“ ૧૯૨૨ની સાલમાં તોફાન ન કરવાની મારી સલાહનું લોકોએ એટલું તો અક્ષરશઃ પાલન કર્યું કે એક અંગ્રેજ ઉમરાવને તિરસ્કારથી એટલે સુધી બોલવાનું સૂઝ્યું: ‘ ગાંધી પકડાયો ત્યારે એક કૂતરું જે ન ભર્યું. ’ દેશમાં ક્યાંય તોફાન નથી થયું એમ મેં જેલમાં સાંભળ્યું ત્યારે મને તો એ ખબરથી એમ સિદ્ધ થતું લાગેલું કે અહિંસાનો ઉપદેશ લોકો બરાબર સમજ્યા છે, બારડોલીનો ઠરાવ યોગ્ય જ થયો છે. પણ જો મારા પકડાયા પછી ‘ કૂતરાં ’ ભર્યાં હોત અને ખુના-મરકી ફાટી નીકળી હોત તો શું થાત એની કલ્પના કરવી એ મૂર્ખાઈ છે. છતાં એક વાત તો જરૂર કહી શકાય એમ છે કે જો તેમ થયું હોત તો લાહોરમાં પૂર્ણ સ્વરાજનો ઠરાવ તો ન જ થયો હોત, અને અહિંસાની અમોઘ શક્તિ વિષે અવિચલ શ્રદ્ધા રાખનાર ગાંધી ભયંકરમાં ભયંકર જોખમ ખેડીને મોટા ધમસાણનો વિચાર કરવાને માટે આજે હોત જ નહિ.

“ પણ આ વેળા શું કરવાનું છે તેનો વિચાર કરીએ. આ વેળા મારા પકડાયા પછી જે શાંતિ રાખવામાં આવે તે મૂંગી, નિષ્ક્રિય શાંતિ ન હોય, પણ દાવાનજ જેવી સક્રિય શાંતિ હોય એવી આશા રાખીશ, જેથી કરીને અહિંસાને ધર્મ માનનાર એક પણ સત્યાગ્રહી ગુલામી

ભોગવવાને માટે તો છૂટો અથવા જીવતો ન રહેલો હશે. એટલે મારા પછી સત્યાગ્રહની લગામ જેના હાથમાં આવે તેના હુકમ દરેક સત્યાગ્રહીએ પાળવા જોઈશે, પછી જલે એ લગામ કોઈ વ્યક્તિના હાથમાં હોય કે મહાસભાના હાથમાં હોય. આ ધડીએ આખા ભારતના સત્યાગ્રહયુદ્ધની લગામ મારા પછી કોણ ચલાવશે તે હું કહી શકતો નથી. પણ જેના હાથમાં એ લગામ આવે તે એક શરત તો પાળતો હશે જ કે સ્વરાજ માટે અહિંસાને જ ધર્મ માનનાર તે હોવો જોઈશે. કારણ એવી જાગૃત શ્રદ્ધા વિના અણીની ધડીએ એને અહિંસક ઉપાય ન સૂઝે.

“ આ સાથેસાથે સમજી લેવું જોઈએ કે અહીં જે કહેવામાં આવે છે તેથી કોઈ પણ રીતે મહાસભાની કુલમુખ્યત્વારી કે સત્તા ઉપર જરાય અંકુશ મૂકવામાં આવતો નથી. અહીં જે લખવામાં આવે છે તેમાંની એટલી જ વસ્તુ મહાસભા ગ્રહણ કરશે જેટલી મહાસભાવાદીઓને પસંદ પડે. મારી સૂચના બરોબર સમજવી હોય તો મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિએ મને આપેલી કુલસત્તાનો મર્મ પૂરેપૂરો સમજવો જોઈએ. અહિંસા જેમ પોતાની સ્વતંત્રતા ઉપર કોઈપણ પ્રકારનો અંકુશ સહન નથી કરી શકતી તેમ કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થા ઉપર તે કોઈ પણ પ્રકારનો અંકુશ મૂકતી નથી, સિવાય કે જે અંકુશ તે વ્યક્તિ અથવા સંસ્થા સ્વેચ્છાએ પોતા ઉપર મૂકવા ઇચ્છે. ન્યાં સુધી મહાસભાવાદીઓનો મોટો ભાગ વર્તમાન સંજોગોમાં અહિંસાને એકમાત્ર શસ્ત્ર તરીકે માનતો રહેશે, અને મારા પછી સત્યાગ્રહની લગામ લેનારાની અને અહિંસાને ધર્મ માનનારા બીજાની પ્રામાણિકતા વિષે વિશ્વાસ રાખતો હશે એટલું જ નહિ પણ મારા પછી આવનારની સત્યાગ્રહ ચલાવવાની શક્તિ વિષે પણ વિશ્વાસ રાખતો હશે ત્યાં સુધી મહાસભા તો વ્યક્તિને અને બીજા અહિંસાવાદીઓને પોતાના આશીર્વાદ આપશે અને મારી સૂચના તથા તે વ્યક્તિની સૂચનાને માન આપતી રહેશે.

“ જો લડન વ્યાપક સ્વરૂપ લેશે—અને મને આશા છે કે લેશે—તો તે સ્વતઃ અંકુશિત રહેશે એવો મને વિશ્વાસ છે. પણ અહિંસાને

ધર્મ માનનાર કે એક સાધન માનનાર દરેક જણે સત્યાગ્રહને મદદ કરવી જોઈશે. વ્યાપક સ્વરૂપની લડતો જ્યાં જ્યાં ચાલી છે ત્યાં અણધારા પ્રણેતાઓ નીકળી જ આવ્યા છે. આ લડત એ નિયમનો અપવાદ ન જ હોય. એટલે ખુનામરકીને અટકાવતાં ખપી જવાની સંપૂર્ણ તૈયારી રાખીને આ સવિનય ભંગની લડત એક પણ સત્યાગ્રહી જીવતો રહે અથવા સ્વરાજ ન મળે ત્યાં સુધી બંધ રાખવાની જ નથી.”

આટલું જણાવોને ગુજરાતી લેખમાં વર્ણવેલી સત્યાગ્રહીની ત્રણ સ્થિતિ ગાંધીજીએ ગણાવી છે: જેલમાં, લડતમાં, કે હુકમ મળે ત્યાં લગી રચનાત્મક કાર્યમાં રોકાયેલો.

ગાંધીજી પકડાય તો

ગાંધીજી પકડાય તો શું કરવું એ વિષે ગાંધીજી કહી ચૂક્યા. પણ તેમણે વર્ણવેલી દાવાનગ જેવી સક્રિય શાંતિનો અર્થ ખેડૂતોના સરદાર ખેડૂતોને માટે શો કરે છે તે ટૂંકામાં આપવા ઇચ્છું છું. આજકાલ સરદાર પોતાના દાંતના દરદના ઉપચાર માટે ભર્ય ગયા છે. સૌને કહે છે: ‘જેલમાં કદાચ રોટલા મળશે તે ખાવાને દાંત જરા મજબૂત કરાવી લઉં.’ પણ ઉપચાર કરાવતાં કરાવતાં પણ તેઓ દરેક સાંજે એકાદમે જાઓ જઈને ગાંધીજીનો સંદેશો સંભળાવી આવે છે. દરેક ભાષણમાં ગાંધીજી પકડાશે ત્યારે ‘એકે કૂતરું ન ભસે’ એ તિરસ્કાર-યુક્ત વચનનો તેઓ ઉલ્લેખ કરે છે અને લોકોને કહે છે કે એ ઉમરાવના કાન ત્યાં વિલાયતમાં બેઠાબેઠા ફાટી જાય એટલાં કૂતરાં ભસાવજો. પણ તે કેવી રીતે?

“ તોફાન કરીને નહિ, પાટા ઉખેડીને નહિ, પોલિસ અમલદારો ઉપર ગુસ્સે થઈને નહિ. આપણાં તોફાન, આપણી લાઠી, આપણી આગ, એ બધાંને પહોંચી વળવાને માટે આ રાક્ષસી સરકારની પાસે રાક્ષસી સાધનો ભરેલાં છે. પણ આપણી આત્મશક્તિ આગળ એ બધાં હથિયાર ખોટાં થઈ પડવાનાં છે. હું તો ખેડૂતોમાં ફરનારો રહ્યો એટલે ગુજરાતના તમામ ખેડૂતોએ શું કરવું એ કહી દઉં.

૧ ગાંધીજી પકડાય તો એક પણ તલાટી કે પટેલ પોતાની નોકરી ઉપર ન રહે. બારડોલીમાં જેમ બધા જ પટેલ અને ઘણા તલાટીઓએ સરકારનું તંત્ર બંધ કરી દીધું હતું તેમ આખા ગુજરાતનાં ગામડાં સરકારી પટેલતલાટીઓ વિનાના કરી મૂકજો.

૨ પટેલ તલાટીઓ તો રાજનામું આપે જ, પણ દરેક ખેડૂત પોતાના દીકરા અને સગાવડાલાને સરકારી નોકરીમાંથી બોલાવી લે, તેની પાસે રાજનામું અપાવે.

૩ દરેક ખેડૂત તમામ સરકારી અમલદાર સાથે પૂરેપૂરો અસહકાર કરે, તેનો પડછાયો ન લે, તેનો સામાજિક બહિષ્કાર કરે. ખેડૂતનું મોટામાં મોટું શસ્ત્ર સામાજિક બહિષ્કાર છે. જે રાજ્યમાં આડલો અન્યાય વર્તતો હોય, જે રાજ્યમાં આખી પ્રજાના હૃદયના સરદારને જેલ ભોગવવાની હોય તે રાજ્યમાં નોકરી કરી પગાર લેવો તે વિષ્ટા લેવા બરાબર છે. એવા નોકરોનો પડછાયો પણ ખેડૂત ન લે, અને તેને ખબર પાડે કે તે આખા ગુજરાતમાં 'અસ્પૃશ્ય' છે.

૪ વકીલો ગમે તે કરે, અદાલતમાં જતાં તેમને ભલે શરમ ન આવે, પણ એ વકીલોનો આશરો કોઈ પણ ખેડૂત ન શોધે, અને વકાલતો ન શોધે એટલે એક પણ અદાલતનો ન શોધે.

૫ દાડતાડીને તો તે વિષ્ટા જ સમજશે. એટલે એક પણ દાડતાડીનું પીઠુ તે પોતાની હદની અંદર ન ચાલવા દે.

૬ વિદેશી કપડાં બાળીને ખાદી પહેરે.

૭ છેવટની વાત પણ તમે પૂછો છો એટલા ભલા છો, તો તમને કહું કે તમારી તાકાત હોય તો કર ન ભરો. પણ એ તમારી શક્તિનું માપ માઠીને કરજો. ઉપર મેં કહી છે તેટલી વાત કરશો તો પછી બહુ કરવાનું ન રહે, પણ તમારી તાકાત હોય તો કર ન ભરજો. એ રાજ્યને કર આપીને એ રાજ્યને ચાલુ રાખવું એ પણ પાપ છે. ”

આ તો તેમનાં અનેક ભાષણોનો સાર મેં મારા શબ્દોમાં આપી દીધો. હવે શ્રી. રાજગોપાલાચાર્યના થોડા ઉદ્ગારો પણ આ જ સંબંધમાં આપી દઉં:

સાચી હડતાલ પાડો

શેલાપુરમાં એક ભાષણમાં શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય બોલ્યા હતા:

“ આપણે આ રાજ્યમાં પેલા રેલવેના હમાલો અને ફૂલીઓ જેવા છીએ. આપણને સૌને ગાંધીજી કહે છે કે એ સરકારની સામે હડતાળ નહર કરો. એઓ કહે છે કે એ તંત્રના પાટા ઉખેડશો નહિ, એ તંત્રનું એન્જિન ચલાવનારને મારશો નહિ, એની ગાડીને બાળશો નહિ, પણ એ રાજ્યતંત્રના સિંધિસાંધા ઢીલા કરી નાંખજો અને એને ચાલતું બંધ કરી દેજો. જેટલી દિશામાં જેટલી રીતે તમારો સહકાર તમે બંધ કરી શકો તેટલી રીતે બંધ કરો, એટલે આપોઆપ એ તંત્ર બંધ પડી જશે.

“ ગાંધીજી ખાદી બનાવવાની કહેતા, હવે તો મીઠું બનાવવાની વાતો કરે છે. એનું કારણ શું એમ તમે પૂછશો. કારણ સ્પષ્ટ છે. અંગ્રેજો આપણું મીઠું પચાવી પાડીને તે આપણને વેચે છે, એટલે ગાંધીજી કહે છે કે આપણે આપણું પોતાનું મીઠું પેદા કરી લો—જેમ અંગ્રેજો આપણને કાપડ વેચવાનો ઇન્કારો રાખ્યો છે તે તોડવા ગાંધીજી કહે છે કાપડ તમારું તમે જ બનાવી લો.

“ પણ સંભવ છે કે ગાંધીજીને સરકાર મીઠું બનાવવાની પણ તક ન આપે. જો સરકાર ગાંધીજીને ઉપાડી જાય તો તમારે મીઠું બનાવવાનું રહેશે જ અને તમારે જેલમાં જવું પડશે. જેલમાં જવામાં ખોટું શું છે? અહીં આપણે આપણો રોટલો ખાઈએ છીએ, જેલમાં સરકાર આપણને રોટલા ખવરાવશે. આપણા કરોડો રૂપિયા લૂંટીને સરકારે આપણને નિર્ધન કર્યા છે, એટલે એ આપણને ન ખવડાવે તો કેાણ ખવડાવે? જો આપણને ન ખવડાવવું હોય તો સરકાર દેશમાંથી વિદાય થાય. પણ આપણી પાસે બે જ રસ્તા છે: સાચી હડતાળ પાડવી અથવા જેલમાં જઈને બેસવું.”

સત્યાગ્રહીની નિયમાવલી

સત્યાગ્રહ એટલે સત્યનો આગ્રહ. આ આગ્રહ રાખતાં મનુષ્યને અતુલ બળ મળે છે. આ બળને આપણે સત્યાગ્રહને નામે ઓળખીએ છીએ.

સત્યનો આગ્રહ ખરો હોય તો તે માતાપિતા, સ્ત્રીપુત્રાદિ સામે, રાજપ્રજા સામે અને છેવટે આખા જગત સામે જાળવવો પડે.

આવો વ્યાપક આગ્રહ કરતાં સ્વજન કે પરજન, બાળક કે વૃદ્ધ, સ્ત્રી કે પુરુષનો ભેદ રહેતો નથી. એટલે કોઈની સામે શરીર-બળ વાપરી શકાય જ નહિ. તેથી જે બળ બાકી રહ્યું તે અહિંસાનું—પ્રેમનું—બળ જ હોઈ શકે. આ બળનું બીજું નામ આત્માનું બળ.

પ્રેમનું બળ બીજાને ન બાળે, પોતે જ બાળે. એથી સત્યાગ્રહીમાં મરણ પર્વતનું કષ્ટ હસતે મોઢે સહન કરવાની શક્તિ હોવી જોઈએ.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ છે કે સત્યાગ્રહી અંગ્રેજી રાજ્યનો આત્યંતિક વિરોધ કરતો છતો મનથી, વચનથી કાયાથી કોઈ પણ અંગ્રેજનું અહિંસા ન ધ્રુવે કે ન કરે. આ વિચારશ્રેણીમાંથી અસહકાર, સવિનય ભંગ ઇત્યાદિ ઉત્પન્ન થયાં છે.

આટલી સત્યાગ્રહની ઉત્પત્તિ જેઓ! યાદ રાખશે તેમને નીચેના નિયમો સહેલાઈથી સમજાશે :

૧. સત્યાગ્રહી કોઈની ઉપર ગુસ્સો નહિ કરે.
૨. તે વિરોધીનો ગુસ્સો સહન કરશે.
૩. ગુસ્સો સહન કરતાં તે વિરોધીનો માર સહન કરશે, તેને કદી મારશે નહિ, તેમ તેના ગુસ્સામાં કરેલા યોગ્ય કે અયોગ્ય હુકમને પણ મારના કે બીજા ડરથી તાબે નહિ થાય.

૪. સિપાહી કેદ કરવા આવે ત્યારે તે તેની કેદમાં સુખેથી જીવે. પોતાની મિલકત જપ્ત કરવા આવશે તો તે સુખેથી આપી દેશે.

૫. પારકાની મિલકત પોતાના રક્ષણ નજે હશે તેનો કબ્જો તે મરતાં લગી નહિ છોડે, છતાં કબ્જો લેવા આવનારને મારશે નહિ.

૬. મારવું નહિ એટલે ગાળો પણ ન દેવી.

૭. તેથી સત્યાગ્રહી વિરોધીનું અપમાન નહિ કરે. હાલના કેટલાક પ્રચલિત પોકારો હિંસક છે ને સત્યાગ્રહીને સારૂ સર્વથા ત્યાજ્ય છે.

૮. સત્યાગ્રહી અંગ્રેજી વાવટાની સલામી નહિ કરે, પણ તેનું અપમાન પણ નહિ કરે. અમલદારનું કે કોઈ અંગ્રેજનું તે અપમાન નહિ કરે.

૯. લડતને અંગે કોઈ અંગ્રેજનું કે રાજ્યના અમલદારનું કોઈ અપમાન કરે અથવા તેની ઉપર હુમલો કરે તો સત્યાગ્રહી પોતાના જીવના જોખમે તેનું રક્ષણ કરશે.

કેદને વિષે

૧૦. સત્યાગ્રહી કેદ થાય ત્યારે જેલના સ્વમાનલંગ ન કરતા હોય એવા બધા નિયમોનું પાલન કરશે ને અમલદારો પ્રત્યે વિવેકથી વર્તશે. દાખલા તરીકે, તે અમલદારોની સામાન્ય સલામ લેશે, પણ નાક ધસવાનું કહેશે તો નહિ ધસે. તે ‘સરકારકી જય બોલો’ નહિ કહે. ધર્મનો બાધ ન હોય એવો ચોખ્ખો જેલનો ખોરાક તે લેશે, કચરાવાળો કે સડેલો કે મેલા વાસણમાં પીરસાયેલો કે અપમાનપૂર્વક અપાયેલો ખોરાક નહિ લે.

૧૧. સત્યાગ્રહી ખૂતી કેદી અને પોતાની વચ્ચે બેદ નહિ ગાડે. તેથી તેના કરતાં પોતે ઊંચો છે એમ માની કે કહી પોતાને

સાર ખાસ સગવડ નહિ માગે, પણ શરીરની કે આત્માની હાજતને અંગે જિભી થતી આવશ્યક સગવડ માગવાનો તેને અધિકાર છે.

૧૨. જેમાં સ્વમાનભંગ નથી તેવી સગવડો ન મળવાથી સત્યાગ્રહી અપવાસાદિ નહિ આદરે.

દલને વિષે

૧૩. પોતાની ટુકડીના સરદારે કાઢેલા અથવા હુકમો પોતાને ગમે કે ન ગમે છતાં સુખેથી સત્યાગ્રહી પાલન કરશે.

૧૪. હુકમ અપમાન કરનારો, દૂષી કે મૂર્ખાઈભરેલો લાગે તો પણ તેનું પાલન કરશે તે ઉપરીની પાસે ફરિયાદ કરે. સત્યાગ્રહીને દલમાં જોડાતાં પહેલાં જોડાવાની ચે.અ.નાનો વિચાર કરવાનો અધિકાર છે. જોડાયા પછી દલના કડવામીઠા નિયમો ને તેના નિયમનું પાલન ધર્મ થઈ પડે છે. દલના સમગ્ર વ્યવહારમાં અનીતિ માલુમ પડે તો સત્યાગ્રહી છૂટો પડી શકે, પણ તેમાં રહીને નિયમભંગ કરવાનો તેને અધિકાર નથી.

૧૫. કોઈ સત્યાગ્રહીએ કોમની તરફથી પોતાની ઉપર આધાર રાખનારને સારૂ ભરણપોષણની અશા રાખવાની નથી. કોઈને સારૂ કંઈ પ્રયંચ થઈ શકે તો તે અણધારી વાત સમજવી. પણ સત્યાગ્રહી પોતાને અને આશ્રિતોને ઈશ્વરને શરણે જોડે. શરીરજાગના યુદ્ધમાં પણ જ્યાં લાખો લડતા હોય ત્યાં કોઈની ઉપર આધાર નથી રખાતો. સત્યાગ્રહી યુદ્ધને વિષે તો પૂછવું જ શું? સાર્વભૌમ અનુભવ એ છે કે આવાઓને ઈશ્વરે ભૂખે નથી મરવા દીધા.

કોમી લડાઈમાં

૧૬. કોમી તકરાર કે લડાઈનું કારણ સત્યાગ્રહી ધરિદાપૂર્વક ન જ બને.

૧૭. કોમી લડાઈ થાય તો તે કોઈ પક્ષની તરફેણ નહિ કરે.

જેના તરફ ન્યાય હશે તેને તે મદદ કરશે. પોતે હિંદુ હશે તો મુસલમાન ઇત્યાદિ કોનો પ્રત્યે તે ઉદારતા બતાવશે, ને હિંદુના હુમલામાંથી તેમને બચાવતાં પ્રાણુ જતા કરશે. મુસલમાન ઇત્યાદિના હિંદુ ઉપર હુમલા થતા હશે તો તેમાંથી હિંદુને બચાવતાં તે પોતે પ્રાણુ દેશે પણ સામે હુમલામાં કદી ભાગ નહિ લે.

૧૮. કોમી ઝઘડા ઉત્પન્ન થાય એવા પ્રસંગોમાંથી તે બને ત્યાં લગી બચશે.

૧૯. સત્યાગ્રહી સરવસ કાઢે તો કોઈ પણ કોમની લાગણી દુખાય એવું કામ નહિ કરે. કોઈ કોમની લાગણી દુખાય એ જાતના બીજાએ કાઢેલા સરવસમાં તે ભાગ નહિ લે.

કેટલાક પ્રશ્નો

પ્ર૦ જેલમાં ખાદીનો આગ્રહ રાખી શકાય કે કેમ ?

ઉ૦ જ્યારે ખાદીનું વ્રત કલ્પાયું ત્યારે એ આગ્રહ ધ્યાનમાં નહોતો. મને તે અનાવશ્યક લાગે છે. જેલના જે નિયમો ધર્મવિરુદ્ધ નથી તેમનો અનાદર સત્યાગ્રહી સામાન્ય રીતે ન કરે. પણ સહુએ પોતાનો ધર્મ આવી બાબતમાં વિચારી લેવો ઘટે છે. કોઈએ એવું વ્રત જ લીધું હોય કે ગમે તે હાલતમાં પણ પોતે ખાદી સિવાય બીજું કંપડું નહિ જ પહેરે તો તેણે ખાદીનો આગ્રહ રાખવો ઘટે છે. પણ હવે એવું વ્રત લઇને જેલમાં કોઈ જાય તો હું તે અયોગ્ય ગણું.

પ્ર૦ ૧૬૦ તાર કાંત્યા વિના ખાવું નહિ એવો જેનો નિયમ છે તે તો તકલી કરતાં રેંટિયો પસંદ કરશે. તેથી રેંટિયા ને પાંજણ વિષે આગ્રહ રાખી શકાય ? તકલી ઉપર કાંતતાં તો બહુ વખત જાય, જેલના કામમાં ખલેલ પહોંચે, એટલે રેંટિયા વિના નહિ ચાલે. ૧૬૦ તારનો આગ્રહ પણ યોગ્ય છે કે કેમ ? કે થોડા તારથી જ એણે સંતોષ માનવો ?

ઉં કાંતવું એ યશ છે તેથી રેંટિયાનો ને પીંજણનો આગ્રહ કરી શકાય. જેણે કાંતવાનું વ્રત લીધું હોય તેણે રેંટિયો તથા પીંજણનો આગ્રહ કરવો જોઈએ, માત્ર તકલી આપે તે બસ નથી. ૧૬૦ તારથી ઓછે ચલાવાય કે નહિ તે તો વ્રતની ઉપર આધાર રાખે છે. જો ૧૬૦ તારનું વ્રત હોય તો ઓછે ન જ ચલાવાય.

પ્ર૦ ખોરાક ગંદો આપવામાં આવે, પેશાબની વ્યવસ્થા બરાબર ન હોય, ૨-૩ મિનિટમાં જ શોચ જઈ આવવાનું હોય, વચમાં જરૂર પડે તો ન જઈ શકાય, કામ ગળા ઉપરાંત આપવામાં આવે, આખી રાત ગિનતી ખૂમ પાડીને કર્યા કરે તેથી ઊંઘ ન આવતી હોય, વગેરે બાબતોમાં સામાન્ય ધોરણ શું રાખવું? કઈ બાબતમાં કેટલો આગ્રહ ધર્મ્ય ગણી શકાય ?

ઉં આમાં સામાન્ય નિયમ એ છે કે જે અગવડ સહન કરી શકાય તેવી હોય ને જેમાં માનભંગ ન હોય તે સહન કરવી, બાકીની બાબતમાં સત્યાગ્રહીને શોભે તેવી રીતે લડવું. ગંદા ખોરાકને કે ગંદા વાસણને હું સહન ન કરું. પેશાબની ગંદકી સહન ન કરું, પણ મને કેાટડીમાં પેશાબની સગવડ કરી આપે તો તેનો વિરોધ ન કરું. શૌચને સારૂં આવશ્યક વખત લઉં જ, ઉતાવળ કરે તે સહન ન કરું. ગણતરીની ખૂમ સહન કરું.

ખોટી આશા ન આપો

મુલાસલાવાદીઓને આમવર્ગમાં વધારે પ્રવેશ કરવાનું મળ્યું એટલે તેઓ તેમને અવિચારી વચનો આપવા માંડે અને કદી ન ફળે એવી ખોટી આશા આપવા માંડે એ જોખમ રહેલું છે. આના દાખલા તરીકે એક યુવકઅંદે દિંદીમાં પત્રિકા બહાર પાડી છે જેમાં સ્વરાજ મળ્યે અમુક વસ્તુઓ તો થશે જ એમ બતાવનારાં ૨૫ વચનો આપવામાં આવ્યાં છે. તેમાંના થેડાં અહીં ઉતારું છું :

‘ગોદત્યા બિલકુલ બંધ થશે.’

‘દૂધ, દહીં, ઘી સસ્તાં થશે એટલે સૌ જખરા અને રાતામાતા થશે.’

‘બાળકોનું મરણપ્રમાણ બટશે.’

‘દેરામાંથી અનાજ પરદેશ નહિ જાય.’

‘લગાડીનું નામ નહિ રહે અને સૌ પ્રામણિક બનશે.’

‘બાળકો અને બાળાઓને ૧૪મા વર્ગ સુધી મક્કત કેળવણી મળશે.’

‘જીવન સ્વચ્છ અને નીરોગ બનશે.’

‘દરેક જણને આત્મરક્ષા માટે હથિયાર મળશે.’

‘બાળવિધવાઓ હશે જ નહિ.’

‘ટપાલખરચ અને રેલભાડું ઓછું થશે.’

વચનો તો બહુ રૂડાં છે, પણ એમાં મર્યાદાનું જ્ઞાન રહ્યું નથી, અને હિંદુસ્તાન સ્વતંત્ર થાય એટલાથી જ એ બધું થઈ જવાની

ભાગ્યે જ આશા રખાય. આમાંના ધણાખરા સુધારા તો સમાજમાં ભગીરથ પ્રયત્ન થયા વિના નહિ થાય. પરદેશી રાજ બેશક ધણાં અનિષ્ટોને માટે જવાબદાર છે, પણ આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે ધણાં બ્રિટિશરાજ પૂર્વેનાં અનિષ્ટો એ ગુલામી આણવાને માટે જવાબદાર હતાં. એટલે પરદેશી રાજ્યની ઝૂસરી નીકળે એ તો મૂડદમાં પ્રાણ મૂકવા જેવું થઈ પડશે, છતાં તેથી બધા રોગોનું નિવારણ થઈ જશે એમ માનવાનું કારણ નથી; રોગોનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આપણામાં અવશ્ય આવશે.

ગોહત્યાની વાત કરીએ. સ્વરાજ મળ્યું કે તરત ગોહત્યા નહિ અટકે. એ તો આપણા મુસલમાન ભાઈઓની ભલમનસામ્રથી, અને ખૂબ વિચારને અને એથી પણ વધારે પ્રયત્નને પરિણામે, અટકી શકે. એ પ્રશ્ન ધાર્મિક કરતાં વધારે આર્થિક છે. જો આપણે આ પાનાંમાં વર્ણવેલું શુદ્ધ ગોરક્ષાશાસ્ત્ર જાણતા હોત અને તે પ્રમાણે અમલ કરતા હોત તો ગાયનું આજે જ રક્ષણ થઈ શકત. પણ આજની સ્થિતિમાં ભાવી આશાઓમાં ગોરક્ષાને ગણાવનાં ગોરક્ષાને જોખમમાં નાંખવા બરોબર થશે. હવે બીજી બાબતો ઉપર નજર ફેરવી જશું.

દૂધ, દહીં અને ઘી સસ્તાં ત્યારે જ થશે કે આપણે એ સંબંધી વિચારનો ઉપયોગ કરતાં શીખશું—કેવળ સ્વરાજથી ન સસ્તાં થાય.

બાળમરણનું પ્રમાણ દેશનું દળદર દૂર થશે અને પુખ્ત ઉમરનાં સ્ત્રીપુરુષો બાળઉછેરની કળા શીખશે ત્યારે ઓછું થશે, બીજી રીતે ઓછું ન થાય.

આપણે આપણી જરૂરિયાત કરતાં વધારે અનાજ પેદા કરતાં હોઈશું તો તે આપણા લાભની ખાતર તેમજ જનસમાજના લાભની ખાતર આપણે જરૂર પરદેશ મોકલશું.

લગ્નાડી તો તો જ બંધ થશે જો આપણે અહિંસા અને સત્યથી સ્વરાજ મેળવ્યું હશે, બીજી રીતે નહિ.

૧૪ વર્ષનાં તમામ બાળકો અને બાળાઓને મફત કેળવણી આપણે કોઈ દિવસ પણ આપી શકશું કે કેમ એ વિષે મને શંકા છે. પણ તેમની પાસે હસ્તઉદ્યોગ કરાવીને તેમની મજૂરી ફી તરીકે લઈને આપણે તેમને અવશ્ય કેળવી શકશું. અને આ તો ત્યારે જ થાય જ્યારે પ્રગતિના મનમાંથી શિક્ષણના ખોટા ખ્યાલ દૂર થાય.

આપણે સામુદાયિક સ્વચ્છતા ન શીખીએ તો જીવન આજે છે તેટલું જ અસ્વચ્છ રહેશે.

સૌને તો માગ્યાં હથિયાર ન મળે એ વિષે મને ખાતરી છે, પણ આજે છે તેમાંનાં ઘણાં બંધનો દૂર થશે, એટલે ઘણાને મળશે. અને હથિયારબંધીનો કાયદો પણ હશે જ, પણ તે આજે આલે છે તેનાથી જુદા જ હેતુથી ચાલતો હશે.

આપણને સ્વરાજ મળે તેની સાથેસાથે ધર્માધતા અને કામદ્રુ ત નાખૂદ થઈ બુદ્ધિયુક્ત ધર્મશ્રદ્ધા અને સંયમ ન આવે ત્યાં સુધી બાળ-વિકાસો ઓછા નથી થવાની.

ટપાલખર્ચ છે એથી ઓછું કરવાનું બની શકશે કે કેમ એ વિષે મને ખાતરી નથી. રેલભાડાં ઓછાં થાય ખરાં.

પણ આપણે માટે અનેક સુધારા કરવાની સ્વરાજની શક્તિ વિષે યુવકસંઘની માન્યતા સાચી હોય અને હું ખોટો હોઉં એ સંભવે. મુદ્દો એ નથી કે કોણ સાચું છે. મુદ્દો તો એ છે કે ઉતાવળાં વચન આપવાં એમાં વિચારનો અભાવ છે અને વિવેકશૂન્યતા છે. આપણે તો આજે નિર્વિવાદ રીતે એટલું જાહેર કરી શકીએ એટલે બહુ છે કે:

આપણી આર્થિક, રાજકીય, સાંસ્કૃતિક અને આધ્યાત્મિક પ્રગતિમાં આડે આવનાર મહાવિક્ષેપો સ્વરાજ મળ્યે નાશ થશે;

એ વિક્ષેપો નાશ ન થાય તો પ્રગતિ અશક્ય છે અને એ વિક્ષેપ દૂર થવામાં જેટલો વિલંબ થાય તેટલો જલદી દેશ દેવાળાને અને આપઘાતને પંથે વળશે.

અંતિમ પરીક્ષા

વાઈસરૉયસાહેબનો પત્ર રવિવારે અહીંથી રવાના થયો. મંગળવારે તેમને મળ્યો. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે તેમના તારની રાહ જોયા બાદ તે ગુરુવારે પ્રગટ કરવા છાપાને આપ્યો. આ અંકમાં તેનો તરજૂમો પણ વાંચનાર જોશે.

બુધવારે સવારે પો કાટતાં ધર્મચરિત્રા દર્શો તો હું કૂચ કરવાની આશા રાખું છું. સુરત તરફ મીડું સહેલાઈથી પકાવવાની સગવડો પુષ્કળ છે એમ તે તરફના સેવકો કહે છે. વળી તેઓ કહે છે કે ત્યાં સંપૂર્ણ શાન્તિ જળવાવાનો સંભવ છે, ને સાથસાથ આમવર્ગ તરફથી મદદ મળવાનો પણ સંભવ છે. સુરત જિલ્લામાં યે જલાલપુર તાલુકામાં પ્રવેશ કરવાનો ઇરાદા છે. સન ૧૯૨૧માં જ્યારે બારડોલીની મારફતે સ્વરાજ્યની લડત શરૂ કરી હતી ત્યારે પણ જલાલપુર તાલુકા તરફથી મારણી હતી, અને ત્યાંના કેટલાક મીઠા અનુભવો હજી યે મને યાદ છે. આજ પણ ત્યાં રમતાતમક કામ સાફ ચાલી રહ્યું છે. મીડું પકાવવાની સગવડ એ તાલુકામાં પુષ્કળ છે, લોકોમાં ઉત્સાહ છે અને દરેક રીતે લોકો પોતે લડતમાં ભાગ લેવા નૈયાર છે. આમ સરકાર વલ્લભભાઈની માન્યતા છે, અને તેથી તેમણે જલાલપુર તાલુકા મીઠાના કાયદાનો સવિનય ભંગ કરવાને સારૂ પસંદ કર્યો છે. ત્યાં લગી હું અથવા તો સાથીઓ પહોંચીશું કે નહિ, એટલે અમને સરકાર પહોંચવા દેશે કે નહિ, એ મોટો પ્રશ્ન છે. હું માનું છું કે અમને પહોંચવા નહિ દે. એમ થાય તો યે જલાલપુર તાલુકા લડતમાં સંપૂર્ણ ભાગ લેશે એવી આશા હું રાખીશ.

સરદારને તો એમ થવાની ખાતરી જ છે. પણ એટલેથી મારો લોભ અટકે તેમ નથી. આ વખતે આખી ગુજરાત તરફથી હું સારા કાળાની આશા રાખું છું, અને ગુજરાત પહેલ કરશે તો આખું હિંદુસ્તાન જગશે એમાં મને શંકા નથી. પ્રજામાં ભારે જાગૃતિ થાય ત્યારે ખૂનખરાખી થવાનો ભય હમેશાં રહેલો જ હોય છે. આ અહિંસાત્મક યુદ્ધ એ ભયથી મુક્ત નથી. હિંસાઅહિંસાનો ન્યાં સવાલ નથી ત્યાં ખૂનખરાખી થાય તેનું કાષ્ટને દુઃખ હોતું નથી. ધણા તો તેને વધાવી પણ લે છે. પણ આ યુદ્ધમાં એક મોટો સમુદાય છે, જેનો ધર્મ ખૂનખરાખીને વધાવવાને બદલે રોકવાનો છે. એ ભયથી આજ લગી હું પોતે સવિનય ભંગને રોકી રહ્યો હતો, અને પ્રજાને તેમ કરતાં રોકવાની કોશિશ કરી રહ્યો હતો. હવે ખૂનખરાખીનું જોખમ વહેંચીને પણ હું અંતિમ પગલું ભરવા તૈયાર થઈ ગયો છું. કેમકે હવે હું બીજી રીતે યુદ્ધને સાર પ્રજાની પાસે તૈયારી કરાવી શકું એવું મને ભાસતું નથી. બીજી તરફથી હું જોઉં છું કે સરકારી સંગઠિત હિંસા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે, અને તે જ પ્રમાણમાં તે હિંસાનો હિંસક પ્રતિકાર કરતી ટોળી પણ જોર કરતી જાય છે. તેથી જો અહિંસામાં હિંસાને રોકવાની શક્તિ હોય અથવા મારામાં અહિંસા હોય તો આ બેવડી હિંસાને રોકનારો અહિંસક માર્ગ મને જડી આવવો જ જોઈએ. એ માર્ગ હમણાં હું લઈ રહ્યો છું તે છે એમ માનું છું. પણ એ ન હોય તો મારે કાષ્ટક પણ રીતે હવે પ્રજાની પ્રગતિની આડે આવતાં ખસી જવું જોઈએ એ વિષે મને શંકા નથી. જો હું ખાદીકામથી જ સંતોષ માનીને બેસી રહું તો મારી અહિંસા લાગે એમ હું સ્પષ્ટ જોઈ શકું છું. અહિંસામાં ખાદીશક્તિ કરતાં કરોડોગણી વધારે શક્તિ છે એ વિષે મને શંકા નથી. સ્વરાજ્ય લેવાના અહિંસાત્મક માર્ગમાં ખાદી એ આવશ્યક અંગ છે એને વિષે મને શંકા નથી. ખાદી ન હોય તો સ્વરાજ્ય નથી એ વિષે પણ મને શંકા નથી. ખાદીએ જ

પ્રગતિ કરી છે તે પ્રચતિ ન થઈ હોત તો જે માર્ગ લેવા હું અત્યારે તૈયાર થઈ રહ્યો છું તે લેવા પૂરતો આત્મવિશ્વાસ મને કદી ન આવ્યો હોત એ વિષે પણ મને શંકા નથી. પણ ખાદી ઉત્પન્ન કરવા ઉપરાંત હવે કાર્ય થવું જોઈએ એ સ્પષ્ટ છે. ખાદીને વધુ વેગ મળવાને સાર પણ પ્રજામાં વધારે જાગૃતિની આવશ્યકતા છે. જાગૃતિ થતાં છતાં અહિંસા જળવાય તો આજે સ્વરાજ્ય છે એ નિઃસંદેહ છે. આ વિચારશ્રેણીને વશ થઈને હું ઝંપલાવું છું. વાંચનાર જાણે કે આ વિચારશ્રેણી માર્ગ સૂઝ્યા પછી પેદા થઈ છે. મારી એવી માન્યતા છે કે મનુષ્ય મોટાં કાર્યો અંતર્નાદને વશ થઈને જ કરે છે. પછી તે અંતર્નાદ દૈવી હો કે આસુરી, અંતર્નાદ સંભળાયા પછી તેને અનુકૂળ દલીલ મનુષ્યને મળી રહે છે એવો મારો મારે પોતાને વિષે અને ઘણાને વિષે થયેલો અનુભવ છે.

આ અંતર્નાદ ખોટો હોય એટલે આસુરી હોય તો મારે ખસી જવું જોઈએ એ દીવા જેવું સ્પષ્ટ છે. હું અંતર્નાદને દૈવી માનું છું તેથી મને સૂઝેલા માર્ગે ચાલીને મરી છૂટવું અથવા તેની સફળતા સિદ્ધ કરવી એ જ એક મારે સાર રસ્તો છે.

તેથી આ લડતને હું અંતિમ પરીક્ષા માનું છું. જેઓ તેમાં જોડાય તે એમ જ સમજીને દાખલ થાય.

આ લડતમાં અસંખ્ય માણસો જોડાય તો ને શાંતિ જળવાઈ રહે તો આપણે ન કદપી શકીએ એટલી ત્વરાથી પૂર્ણ સ્વરાજ્ય પામી શકીએ છીએ.

સત્યાગ્રહીની કૂચ

જે જે ગામમાં અમારી ટુકડી જાય તે તે ગામના મહાજન અને સંવેદાને મારી વિનંતિ છે કે નીચેની સૂચના ધ્યાનમાં રાખે.

દરેક જગ્યાએ સંઘ સવારના આઠ વાગ્યા પહેલાં પહેંચવાની આશા છે ને દશથી સાડા દશ સુધીમાં ખાવા બેસવાની આશા છે. પહેંચે દહાડે અસલાલી પહેંચતાં સાડા નવ વાગવાનો સંભવ છે. બપોરના કે રાત્રીના મકાનની આવશ્યકતા નથી. પણ છાયાવાળી સાફ જગ્યા મળે તો બસ છે. જ્યાં છાયો ન જ હોય ત્યાં વાંસ અને ઘાસનું છાપડું કરી લેવામાં આવે તો બસ છે. આ બંનેનો પાછો પૂરો ઉપયોગ થઈ શકે.

ગ્રામવાસી ભોજન આપશે ગામ માની લીધું છે.

ભોજનને સાડા રીધું મળે તો સંઘ લાથે પકાવી લેશે. પાકુંકાચું જે લશે તે સાદામાં સાડું હોવું જોઈએ. રોટલારોટલા, અથવા ખીચડી શાક અને દૂધ અથવા દહીં ઉપરાંત બીજી વસ્તુની જરૂર નથી. મીઠાઈ કંઈ કરી લશે તોપણ તેનો ત્યાગ થશે. શાક માત્ર બાફેલું હોવું જોઈએ, તેમાં તેલ, મરીમસાલો, મરચાં લીલાં કે રાતાં, ભૂકે કે આખાં કંઈ જ નહિ બપો. મારી સલાહ આ પ્રમાણે ભોજન તૈયારી કરવાની છે.

સવારે રવાના થતાં પહેલાં રાખ અને ઢેઝરાં. રાખ હમેશાં સંઘને જ તૈયાર કરવા દેવી.

બપોરે લાખરી, શાક અને દૂધ અથવા છાશ.

સાંજે કૂચ કરતા પહેલાં ચણામમરા.

રાતે ખીચડી અને શાક અને છાશ અથવા દૂધ.

ઘી જલુદીઠ બધું મળીને ત્રણ તોલાથી ન જ વધવું જોઈએઃ એક તોલો રાખમાં, એક લાખરીમાં ઉપરથી આપવાનું ને એક રાતના ખીચડીમાં. મારે સાડ સવારે, બપોરે અને સાંજે બકરીનું દૂધ મળી શકે તો તે અને સૂકી દ્રાક્ષ અથવા ખજૂર અને ખાટાં લીંચુ ત્રણ હોય તો બસ છે.

ઉપર પ્રમાણે સાદા ખોરાક ઉપરાંત મુદ્દલ ખાવાના કે બીજા ખર્ચમાં ગ્રામવાસીઓ નહિ પડે એવી મારી ઉમેદ છે.

દરેક ગામના ને આસપાસનાં ગામના માણસોને મળવાની હું આશા રાખીશ.

સવાને સાડ જોઈતો સામાન દરેક જણાની પાસે હશે, એટલે સવાને સાડ સાદ જગ્યા સિવાય બીજી કશી સગવડ ગ્રામવાસીઓ કરવાપણું નહિ રહે.

પાનસોપારીના કે ચાના ખર્ચમાં ગ્રામવાસીઓ નથી પડવાનું.

દરેક ગામમાં સદાન પૂરી રાખવામાં આવે તો સાંડે. સત્યાગ્રહીઓને સાંડ પાવખાનાની જગ્યા પ્રથમથી મુકરર કરવામાં આવે તો સાંડે. નજીકમાં કેંઈ આડ હોય તો સાંડે. ગ્રામવાસી ખાદીને! ઉપયોગ ન કરતા હોય તો હવે ટરે એ છાપ્ટ છે.

દરેક ગામને સાંડ નીચેની હકીકત તૈયાર રાખવામાં આવે એ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.

૧ વસ્તી: સ્ત્રીપુરુષ—લિંદુ. મુસલમાન, ખ્રિસ્તી, પારસી ધત્યાદિની સંખ્યા.

૨ ‘અસ્પૃશ્ય’ની સંખ્યા.

૩ નિશાળ હોય તો, તેમાં બાળકોબાળાઓ કેટલાં?

૪ રેંટિયાની સંખ્યા.

૫ ખાદીની પ્રતિભાસની અપત.

૬ પૂર્ણ ખાદીધારીની સંખ્યા.

૭ મીઠું જણુદીઠ કેટલું ખપે છે ? ઢોર ઇત્યાદિને સાર કેટલો ઉપયોગ થાય છે ?

૮ ગામમાં ગાય ભેંસની સંખ્યા.

૯ વિઘોટી કેટલી ભરાય છે ? વિઘોટીનો દર.

૧૦ ગૌચરભૂમિ છે ? હોય તો કેટલી ?

૧૧ મઘપાન થાય છે ? દારૂનું પીકું કેટલે દૂર છે ?

૧૨ ‘અરુપૃથ્વ’ ને સાર લાણુવાની ને ખીજ ખાસ સગવડ હોય તો તે.

આટલી હકીકત એક સાર કાગળમ લખીને હું પહોંચું કે તુરત મને મળે તો સારું.

*

[ઉપર જે ખોરાકની વિગત આપી છે તેમાં પાછળથી ફેરફાર કરવામાં આવ્યા છે. મોટા જથ્થાએને યુદ્ધક્ષેત્રમાં અનુકૂળ થઈ પડે એવો નીચેનો આહાર, જેમાં શરીરને ટકાવનારાં તરવો પૂરતા પ્રમાણમાં છે, લેવાની સૈનિકોને સૂચના થઈ છે :

૨૥ તોલા ગોળ

૨૦ તોલા શેકેલા ચણા (છોડાંવાળા)

૨૦ તોલા મમરા

૧ લીંબુ

૧ કાંદો

૨૦ તોલા દૂધ અથવા છાશ (મળી શકે ત્યાં)

૨ કેળાં (")

ચણા મમરા સારી રીતે ખવાય એ માટે વ્યવસ્થિત ભાણે ખેસીને જ ખાવાનું રાખવું જોઈએ.

ગોળ ચણા સાથે ન ખાતાં તેનું પાણી કરી, ઉકાળી, તેમાં લીંબુ નીચોવી રોજ સવારે તે પીવું.]

ઉદ્બોધન*

એક બાહ્ય નિશાની

અજકાલ પ્રાર્થનામાં તમે ટોળેટોળાં આવો છો એ સારી વાત છે. હજી આથી ચારગણાં આવો એમ કહું. પણ એક શરત છે. જો તમે કેવળ કુતૂહલથી આવતા હો તો તમારામાંનો એક પણ જણ ન આવે એમ હું ઇચ્છું. જો ભજનમાં ભાગ લેવા આવ્યા હો તો સરસ છે. પણ તો આ પહેલાં કેમ નહોતા આવતા અને આજે એકાએક કેમ આવ્યા એ સવાલ થાય છે. પણ સંભવ છે કે તમે ભજનને માટે પણ આવતા હો અને લડતમાં રસ હોય તેથી પણ આવતા હો.

જો તમને પ્રાર્થના અને ભજન પસંદ હોય તો તે એક કાનેથી નાંખી બીજા કાનેથી કાઢી નાંખવા ન આવતા. પણ જો તમે આત્મશુદ્ધિ અને આત્મદર્શન માટે આવતા હો તો તો અવશ્ય આવજો. હું નથી માનતો કે કેવળ કાનેથી સાંભળનાર અને હોઠેથી ભગવાનનું નામ લેનાર માણસને ભગવાનનું નામ ફળતું હોય. પણ પોપટ અને આપણામાં ભેદ છે. જો તમે એટલું ન સમજો તો તમારો અહીં આવવાનો પરિશ્રમ નિર્થક જશે અને અમને અમારી શાંતિમાં વિક્ષેપ થશે. અમે શહેરથી એટલે છેટે પડ્યા છીએ તે એટલા જ હેતુથી કે અમને બાહ્ય શાંતિ મળે, અને ભરતખંડની સેવા કરવાની યોગ્યતા મળે.

એટલે જો તમે ખરેખર પ્રાર્થનામાં રસ લઈને આવતા હો તો તેના ખરાપણાની એક બાહ્ય નિશાની છે તે તમારા ઉપર

* કૂચના બે દિવસ અગાઉ પ્રાર્થના સમયે આપેલું પ્રવચન.

દેખાવી નેમએ. તમે બધાં વિશ્વાયતી કપડાં કાઢી નાંખો અને બાળો. એટલી શરત તો હું અવશ્ય તમારી પાસે માગું. ખાદીને વિષે ઘણા ગુણોનું આરોપણ થાય છે. તે બધું તમે માનો કે ન માનો, પણ એક વસ્તુ તો બધા સ્વીકારે છે કે ખાદી પહેરીને આપણે હિંદુસ્તાનના ગરીબમાં ગરીબ સાથે સંબંધ બાંધીએ છીએ. અને ખાદી પહેરીને આપણે સદા સ્મરણ કરીએ છીએ કે એ પહેરીને હિંદુસ્તાનના ગરીબમાં ગરીબ સૂતર કાંતનારને આપણે થોડી મદદ કરીએ છીએ.

પણ બીજું કારણ તો એ છે કે અમદાવાદનું ભૂષણ વીર સરદાર વલ્લભભાઈ જેલમાં બિરાજે છે તેમને માટે તમે એટલું પણ ન કરો ? હું મારા તરફથી તમને એટલું કહું કે ખાદીએ જે પ્રગતિ કરી છે તે પ્રગતિ ન કરી હોત તો આજે આપણે જે આ લડત ઉપાડી છે તે ન ઉપાડી શકત. એ પ્રગતિથી જ મને આશા બંધાઈ કે હિંદુસ્તાનમાં શાંતિનો સંદેશો પહોંચ્યો છે. કારણ ખાદી જેને ગમે છે તેને શાંતિ પ્રિય હોવી નેમએ. જે શાંતિમાં ન માનતો હોય, જેને અહિંસા વિષે વિશ્વાસ ન હોય તે માણસ કાંતો બાલ્ય મર્યાદા જાળવવા ખાતર, કાં તો લોકોને છેતરવા ખાતર, કાં તો ખાદીને વટાવવા ખાતર પહેરતો હશે.

સરકાર મૂંઝાઈ પડી છે

હવે તમે જે બીજી વસ્તુ માટે આવો છો તેને વિષે થોડું કહું. પરમ દિવસે પોણાસા માણસ લઈને હું કૃત્ય કરવાનો છું. સૌ એમ ગોખી રહ્યા છે કે એક દારુણ યુદ્ધ થવાનું છે; અને દુનિયાના માણસો એનું અવલોકન કરી રહ્યા છે.

તમે જોશો કે તમે સૌ અહીં નિર્ભયપણે આવી શકો છો. પણ ગોળીના બાર ચાલતા હોય ત્યારે તેની સામે તમે જભા રહી શકો એમ હું નથી માનતો. હવે ધારો કે સત્યાગ્રહના યુદ્ધને

બહલે મેં જાહેર કર્યું હોત કે હું ૧૨ મી તારીખે ગોળીબાર ચલાવવાનો છું, અથવા લાડી ચલાવવાનો છું; અથવા ગોળીઓ અને લાડીઓની વાત જવા દો, કાંકરા ચલાવવાનો છું, કે જેને મળું તેને તમાર્યા મારવાનો છું, તો શું સરકારે મને અત્યાર સુધી છૂટો મૂક્યો હોત કે? દુનિયાના ઇતિહાસમાં તમે એવો એક પણ દાખલો ન બતાવી શકો કે જ્યાં બાદશાહતને ગોળે ઉડાડવાની નોટિસ આપનાર માણસને બાદશાહ અથવા પ્રજાતંત્ર સહન કરે,—પછી તે અમેરિકા હોય કે રશિયા હોય? જ્યારે આજે અહીં તો સરકાર મુંઝાઈ પડી છે.

આજે તો હું મીઠાનો કાયદો તોડવાની વાત કરું છું. પણ હું ધાલે જાહેર કરું કે અમે સાબરમતીમાં ડૂબી મરવાના છીએ તો સરકાર શું કરે, તમે શું કરો? સરકાર કદાચ અમને ડૂબી મરતા અટકાવવા આગ્રમને ઘેરો ધાલે, અને તમે અમને વીનવવા આવો. પણ એમ તટસ્થ રહીને જોવા માટે તમે આજે આવ્યા નથી. આ વસ્તુ તમને લાભ છે. કાનૂનભંગ અને જેલથી મેં તમને એટલા પરિચિત કરી મૂક્યા છે કે તમને એને વિષે રસ છે. ત્યારે હું તમને કહું છું કે એક પગલું આગળ ચાલો. હિંદુસ્તાનનાં સાત લાખ ગામડાંમધી દસદસ માણસ પણ જે મીં પકડવા નીકળી પડે તો આ રાજ શું કરી શકે? હજી કોઈ બાદશાહ એવો નથી જન્મ્યો કે જેણે વગર કારણે કોઈને તોપગોળે ચડાવ્યા હોય. એમ શાંતિથી કાનૂનભંગ કરીને આપણે સહેજે સરકારને કાયરકાયર કરી મૂકી શકીએ એમ છે. તમે બધા આ લડતનું રહસ્ય સમજીને એટલા માટે આ કહું છું. જે તમને એમાં રસ ન હોય તો બહેતર છે કે મારો અને તમારો વખત ન બગાડો.

સૈનિકો આપો

સંભવ છે કે તમે કેવળ આશીર્વાદ દેવા આવતા હો. જે આશીર્વાદ દેવા આવે છે તે સહાય પણ કરે છે. હું તમારી પાસે

ઢાડી નથી માગતો. હું આશા રાખું છું કે આ લડત ઓછામાં ઓછે પૈસે લડાશે. ખેડા સત્યાગ્રહ વખતે પૈસા આપવાની અનેક માગણીઓનો મારે ઈનકાર કરવો પડ્યો હતો. બારડોલી સત્યાગ્રહમાં જે પૈસા આવેલા તેમાંના ઘણા બચ્યા છે અને રચનાત્મક કાર્ય માટે વપરાય છે. એમ પૈસા તો જ્યારે જોઈએ ત્યારે મળી રહેશે; એ મારી કે વલ્લભભાઈની બલિહારી નથી, સત્ય અને અહિંસાની બલિહારી છે. જ્યારે અવસર આવશે ત્યારે તમે પૈસા આપોઆપ આપશો. પણ આજે તો હું ઇચ્છું છું કે તમે હિંમત કેળવો અને આ લડતને માટે જોટલા અપાય તેટલા સ્વયંસેવક આપો. શરત માત્ર એક જ છે કે તમે સૌ શાંતિથી સ્વરાજ લેવામાં માનતા હો. હું જે દુકડી લઈ જાઉં છું તે દુકડીમાં તો અહિંસાનો ધર્મ માનનારા જ હશે. પણ તમે તો અહિંસાને ઉત્તમ વ્યવહાર માનતા હોય તોપણ એમાં જોડાઈ શકો છો. સરદાર વલ્લભભાઈ આજે જેલમાં બિરાજે છે, હું અને મારી દુકડી પણ કદાચ કાલે બહાર જઈશું, તો સૈનિકોની ધારા અખંડ ચાલુ રાખવાની તમારી તાકાત હોવી જોઈએ. ઇશ્વર એ અવસરને પહોંચી વળવાની તમને શક્તિ આપે.

વસિયતનામું*

મારા પકડાયા પછી શું કરશો ?

એવું સાવ સંભવિત છે કે આજે તમારી પાસે આ માફ છેલ્લું વ્યાખ્યાન હોય. સવારના જો સરકાર મને કૂચ કરવા દેશે તો પણ આ સાબરમતીને પવિત્ર કાંઠે તો આ છેલ્લું જ લાખણ હશે. અથવા મારી જિંદગીનું પણ આ છેલ્લું લાખણ હોય.

મારે જે કહેવાનું હતું એ ગઈ કાલે તમને સમજાવી ગયો. આજે ભવિષ્યમાં તમારે શું કરવું ઘટે છે તે હું તમને કહીશ. એમ ધારી લો કે આવતી કાલે સવારે સરકારે મને પકડી લીધો હોય અને મારા સાથીઓને પકડી લીધા હોય, તોપણ જલાલપુર લગીનો જે કૂચનો કામ છે તે ચાલવો જ જોઈએ, અને એ માટે જે ભરતી થવી જોઈએ એ ગુજરાતમાંથી જ થશે. છેલ્લા પંદરવીસ દિવસ થયાં હું જોઈ છું અને સાંભળું છું તેથી મને ખાતરી છે કે ભરતીમાં માણસોની અખંડ ધારા ચાલ્યા જ કરશે.

પણ અમે બધા પકડાઈ જઈએ તોપણ અશાંતિ મુદ્દલ ન જ થાય. આપણી તમામ શક્તિનો શાંતિને માર્ગે જ ઉપયોગ કરવાનો છે. દરેક પણ માણસ ગુસ્સામાં આવી ન કરવાનું ન કરે એવી મારી વિનંતિ છે અને આશા છે. આ મારા શબ્દો આખા હિંદુસ્તાનમાં પહોંચી જાઓ. જો આ ટુકડી ખપી જાય, અને હું પણ ખપી જઈ તો માફ કાર્ય તો પૂરું થયું. ત્યારપછી મહાસભાની વર્કિંગ કમિટી જે પ્રમાણે દોરે તે પ્રમાણે તમારે દોરાવાનું છે. જે દરેક વર્કિંગ કમિટીએ કરેલો છે તેનો આ અર્થ છે. મારા સાથીઓ જેઓ અહિંસાને ધર્મ તરીકે

* કૂચની આગલી સાંજે આશ્રમની પ્રાર્થનામાં આપેલું વ્યાખ્યાન.

માનતા હોય તેમના હાથમાં એ લગામ આ પછી પણ હશે. પણ આપણે માની લેવું જોઈએ કે મહાસભાને જે કાર્યક્રમ ગોઠવવો હોય તે ગોઠવી શકે છે. જ્યાં સુધી હું જલાલપુર ન પહોંચ્યો હોઉં ત્યાં સુધી મહાસભા તરફથી જે વસ્તુની મેં માગણી કરી છે તેથી વિરુદ્ધ કશું ન થાય, પણ સરકાર મને ઉઠાવી લે તો સામાન્ય રીતે પૂરી જવાબદારી મહાસભા ઉપર આવે છે. તેથી જે માણસ અહિંસાને વ્યવહાર નહિ પણ ધર્મ તરીકે માનતો હશે તે ખેસી નહિ જશે પણ મારી સાથેનો મહાસભાનો સંકેત તૂટી પડે છે. એટલે પછી નામો નોંધાવવામાં શિથિલતા ન રહેવી જોઈએ. જે જે ઠેકાણે મીઠાના કાયદાનો લંગ કરી શકાય તેને ઠેકાણે એ શરૂ થઈ જવો જ જોઈએ. આ લંગ કરવાના ત્રણ રસ્તા છે: જ્યાં મીઠું સહેજે પકાવી શકાય ત્યાં પકવવું એ ગુનો છે; એ જોઆ લઈ જશે અને વેચશે તે ગુનો કરશે; અને જકાત વિનાનું મીઠું વેચાતું લેનાર પણ ગુનો કરશે. મીઠાનો કાયદો તોડવાનો આ સહેલામાં સહેલો રસ્તો છે. જલાલપુર તાલુકામાં દરિયાકિનારે ઘણું કુદરતી મીઠું પડેલું છે. એ ઉપાડવું એ ગુનો છે. એની ફેરી કરવી એ ગુનો છે. એટલે આને અંગે જે જે કરવા ઇચ્છીએ એ કરી શકીએ છીએ.

તમે તમારા જ નેતા બનેા

પણ આ એક જ કામ કરીને ખેસી રહેવાનું કામ નથી. પણ જ્યાં સ્થાનિક કાર્યકર્તા હોય, મહાસભાની બંધી ન હોય, કાર્યકર્તામાં આત્મવિશ્વાસ હોય, ત્યાં જેમને જે યુક્તિ સહે તે ઉપયોગમાં લઈ શકે છે. મારી એક જ શરત છે. શાંતિ અને સત્યને માર્ગે સ્વરાજ મેળવવાની પ્રતિજ્ઞા કરેલી છે તેનું પાલન કરીને જેને જે કરવું હોય તે કરવાની છૂટ છે. પણ એનો અર્થ એવો નથી કે દરેક માણસ પોતાની જવાબદારી ઉપર ગમે તે કરવા મંડી જશે. જ્યાં નેતા હોય ત્યાં નેતા જેટલું કહે તેટલું લોકો કરે, પણ જ્યાં નેતા જ ન હોય અને માત્ર જોખા જેટલા માણસોને આ કાર્યક્રમમાં વિશ્વાસ હોય તો તેવા પાંચસાત પણ આત્મવિશ્વાસથી જે કરવું હોય તે કરવાને તેમનો અધિકાર છે;

અધિકાર જ નહિ ધર્મ છે. આ જગતના ઇતિહાસમાં જ્યાં જ્યાં પ્રજાને દોરનારા માણસો આગળ આવ્યા હતા ત્યાં ત્યાં તેઓ આવા આત્મવિશ્વાસ, દૃઢતા અને વીરતાવાળા હતા. અને આપણામાં સ્વરાજ લેવાની ઉગ્ર ઇચ્છા હોય તો એટલો આત્મવિશ્વાસ આપણામાં હોવો જોઈએ કે સરકાર જેમજેમ આપણા માણસોને પકડતી જાય તેમતેમ આપણી નીડરતા વધતી જશે અને માણસો મળતા જ જશે.

મને લાઈ જાય એટલે કોઈ એમ ન માને કે હવે કોઈ દોરનારો રહ્યો નથી. દોરનારો હું નથી. એ તો જવાહરલાલ છે. એમનામાં દોરવાની શક્તિ છે. પણ ખરી વાત તો એ છે કે હવે દોરવાપણું કશું રહ્યું નથી. જ્યાં નિર્ભયતાનો મંત્ર મળ્યો છે, જ્યાં મરવાનો મંત્ર મળ્યો છે, ત્યાં કોણ કોને દોરશે ? પણ જો આપણામાં નીડરતા નહિ હશે, દિંમત નહિ હશે તો તે આપણને જવાહરલાલ પણ આપી શકવાના નથી.

સર્વ રીતે સરકારનો સહકાર છોડો

ખીજાં અનેક કામો રહેલાં છે જ. દારૂનાં પીકાંની ચોટા વિદેશી કાપડની ચોટા કરી શકીએ. મહેસૂલ આપવાનું અંધ કરવાની શક્તિ હોય તો તે અંધ કરીએ. વકીલ હોઈએ તો વકીલાત છોડીએ. અસીલ હોઈએ તો અદાલત છોડીએ. સરકારી નોકર હોઈએ તો સરકારી નોકરી છોડીએ. આજે તો એટલી નિરાશા ચામેર ફેલાઈ રહી છે કે નોકરી જાય તો અરેરાટી છૂંટ છે. એવી નિરાશા રાખનારા કોઈ પણ સ્વરાજને લાયક નથી. પણ એ નિરાશા શાને ? સરકારી નોકરો બહુબહુ તો દેશમાં પાંચસાત લાખ હશે. તો એ સિવાયના ખીજાં કયાં જાય ? સ્વતંત્રતાના જમાનામાં પણ એથી વધારે સરકારી નોકરો નહિ હશે. દારણ આજે કલેક્ટરની પાસે જેટલા ગુમાસ્તા છે તેટલા ગુમાસ્તાની સ્વરાજના કલેક્ટરને જરૂર ન રહેશે. કલેક્ટર પોતે જ ગુમાસ્તો બનશે. આ લિખારી દેશમાં કલેક્ટરને એક માણસ કાગળો ઉપાડવાને, ખીજો માણસ ઝાડુ કાઢવાને, ત્રીજો માણસ પાયખાનાં સાફ કરવાને, ચોથો માણસ રાંધવાને અને પાંચમો માણસ કાગળો લાવવા લાઈ જવાને

હોય એ કેમ પોષાય ? એવા લખલૂટ ખરચ આપણો કંગાળ દેશ ન જ સહન કરી શકે. એટલે આપણામાં સમજ આવી હોય તો આપણે સરકારી નોકરી છોડીએ પછી જજ હોઇએ કે જજના પટાવાળા હોઇએ. પણ જજને એ વસ્તુ વસમી લાગે. પટાવાળાને શા સાફ લાગે ? પટાવાળાને તો ગમે ત્યાં મજૂરી કરે એટલા પૈસા મળી રહેશે. સ્વતંત્રતાના કાયડાની જાડામાં જાડી આ સમજ છે. જે જે અને જેટલી રીતે સરકારનો સહકાર કરતા હોઇએ-મહેસૂલ આપીને, ખિતાબ ધારણ કરીને, અદાલતમાં જઈને, નોકરી કરીને, શાળાવિદ્યાલયોમાં બાળકો મોકલીને, તેમાંથી બધાં અથવા થાય તેટલાંને, લાગ કરીને માણસ અસહકાર કરી શકે છે જેને જે સાધન ઘટાવવાં હોય તે ઘટાવી લે: અને આ બાબતમાં સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલો જ ભાગ લઇ શકે.

આ યુદ્ધ બંધ ન થાય

આને સૌ માફ વસિયતનામું જલે સમજે. કૂચ કરતાં પહેલાં કે જેલ જતાં પહેલાં આટલો જ સંદેશો આપવાનો છે. જે યુદ્ધને! આરંભ આવતી કાલથી અથવા હું એકાદ કલાકમાં પકડાવાનો હોઉં તો ત્યારથી થવાનો છે, તે યુદ્ધ સ્વરાજ મળતાં સુધી કદી બંધ ન થાય. અમારી દુકડી પકડાય તો દસ દુકડી તૈયાર છે એવું સાંભળવાને હું આતુર રહીશ. અત્યારે હિંદુસ્તાનમાં માફ આદરેલું કામ પાર ઉતારનારા પડ્યા છે. હું માનનારો છું કે આપણો કેસ સાચો છે. આપણાં સાધન શુદ્ધમાં શુદ્ધ છે. અને જ્યાં શુદ્ધ સાધન છે ત્યાં પરમેશ્વર છે. એમ ત્રણ વસ્તુનો જ્યાં મેળાપ થાય છે ત્યાં હારવા જેવી વસ્તુ હોય જ નહિ. સત્યાગ્રહી જેલની બહાર હોય કે જેલની અંદર હોય, તે સદા યે જીતેલો જ છે. જો તે સત્ય છોડે, શાંતિ છોડે, અંતર્નાદને ન સાંભળે તો તે હારે. એટલે જો સત્યાગ્રહીને હારજીત હોય તો તેનો કર્તા સત્યાગ્રહી પોતે છે. ઇશ્વર તમારું કલ્યાણ કરે અને કાલે પ્રાતઃકાળે આરંભ થનારા યુદ્ધમાં વિધ્ન ન આવો. એવી મારી અને તમારી પ્રાર્થના હો.

પ્રચાણુ આરંભતાં પહેલાં

આશ્રમમાં હમણાં માણસોની બીડનો પાર નહોતો એ સૌ કોઈ જાણે છે. પ્રાર્થનાભૂમિ ઉપર પણ છાપાંના ખજરપત્રીઓ આવવા લાગ્યા હતા અને ગાંધીજીના ‘વ્યૂહ’ જાણુવા માટે લોકોનાં ટોળેટોળાં ઊઘટવાં હતાં. પણ ગાંધીજી પોતાના ‘વ્યૂહ’ કેવી રીતે પ્રગટ કરતા તે તો ‘કસોટી અને તૈયારી’નો લેખ વાંચનારા સારી પેઢે જાણે છે. હવે આ લેખમાં ગાંધીજીની પાસે પહોંચી જેમને વાતો કરવાની તક મળતી તેમની અનેક વાતોનો પ્રશ્નોત્તરીરૂપે સાર આપવા ઇચ્છું છું.

શબ્દોથી હું મોહાતો નથી

પ્ર૦ આપ કઈ જનતનું રાજતંત્ર માગો છો ?

ઉ૦ જે તંત્ર પ્રજાની ઇચ્છાને વશ વર્તે અને તેનો અમલ કરે તે.

પ્ર૦ આપને પ્રજાકીય તંત્ર જોઈએ ના ?

ઉ૦ એનું નામ હું નહિ પાડું. કારણ નામોનો મને મોહ નથી, અને તંત્રના રૂપ કે આકાર વિષે મને પડી નથી.

પ્ર૦ પણ એની નીતિરીતિ વિષે તો હશે ને ?

ઉ૦ એ વિષે તો અવશ્ય. મને નથી પડી તે તો એ તંત્રના આકાર વિષે.

પ્ર૦ ત્યારે તો રાજસત્તાક વિષે આપને વાંધો નહિ હોય ?

ઉ૦ મેં કહી જ દીધું છે કે મારો નામની સાથે ઝગડો નથી.

પ્ર૦ ત્યારે આપનું પ્રજ્ઞકીય તંત્ર કેવા પ્રકારનું હશે ?

ઉ૦ મને તેની ખબર નથી: મને તો એની નીતિમાં જ રસ છે. અને નીતિ એટલે પ્રજ્ઞની ધચ્છાને પહોંચી વળવાનો સાધનમાર્ગ. એ સાધન એ જ હોઈ શકે: એક દગો, છળકપટ અને હિંસા; ખીજું અહિંસા અને સત્ય. દગામાં હિંસા આવી જ જાય છે. અહિંસામાં એને સ્થાન નથી.

પ્ર૦ ત્યારે અહિંસા સાથે દગોફટકો ન હોય ?

ઉ૦ ના; નહિ જ હોય. દગોફટકો એ જ એક જાતની હિંસા છે.

પ્ર૦ પણ મેં તો અહિંસા સાથે દગોફટકો ભાળ્યો છે. ચીન દુનિયાના એક શાંતમાં શાંત દેશ હોવાની ખ્યાતિ પામ્યું છે. એના દગોફટકાની વાતો કરવા એસું તો આપને કંપારી છૂટે.

ઉ૦ ફરી કહી દઉં કે શબ્દો મને આંજતા નથી. પ્રજ્ઞ તરીકે ચીનાઓ જગતમાં શાંતમાં શાંત પ્રજ્ઞ છે. પણ તેમનામાં દગોફટકો હોય જ તો તે શાંતિ સાચી નહિ હોય, સ્વેચ્છાપૂર્વકની નહિ હોય. મારા કાર્યમાં દ્વેષ ન દેખાતો હોય છતાં દિલમાં તે ભરેલો હોય, તો હિંસક તો કહેવાઉં જ. હું જે અહિંસા અને શાંતિની વાત કરું છું તે તો હૃદયખજીની પ્રસાદી છે. એ શાંતિ, એ અહિંસા મારામાં હોય તો વેરઝેર હોય જ નહિ. હિંસા માત્ર કાયિક જ હોય એમ નથી. હું તો દરેકના હૃદયમાં ઘૂંટડો ઉતારવા માગું છું કે કાયિક, વાયિક કે માનસિક હિંસાથી મારે હિંદને માટે સ્વરાજ નથી મેળવવું. એ શક્ય છે કે અશક્ય છે એ નોખો સવાલ થયો. અસારે મારે માટે આટલું બસ થશે: જે માણસ વ્યૂહ ઘડી કાઢે અને પ્રજ્ઞને દોરે તે અણિશુદ્ધ હોયો જોઈએ, તેનામાં અહિંસા અને સત્ય હોવાં જોઈએ. અહિંસા આપોઆપ કામ કરે છે, કૃત્રિમ રીતે પરપ્રેરણાથી કામ નથી કરતી. આથી જ અહિંસાની સ્મૃતિ યોજના પાર ઉતારવા મેં મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિ પાસેથી અધ્યાધિત સત્તા માગી લીધી.

વિદેશી માલનો અહિંકાર વિં સવિનય ભંગ

પ્ર૦ ગાંધીજી ! આપને નથી લાગતું કે પરદેશી માલનો અહિંકાર એ સવિનય કાનૂનભંગ કરતાં વધારે અસરકારક થાત ?

ઉ૦ અનેક વર્ષો ઉપર પરદેશી માલના અહિંકારની ઠાણી ખૂમ મેં સાંભળી હતી, અને મેં એને બદલે વિદેશી વસ્ત્રઅહિંકાર મૂક્યો. એની કાંઈક અસર થઈ, પણ તમામ વિદેશી માલના અહિંકારની તો કશી જ અસર નથી પડી.

પ્ર૦ મને લાગે છે કે અંગાળમાં બ્રિટિશ માલનો અહિંકાર ઠીક સફળ થયો હતો, પણ બીજા પ્રાંતોએ એને ઉપાડી ન લીધો.

ઉ૦ ના, એ તૂટી પડ્યો; અમદાવાદ અને મુંબાઈનાં મિલોએ ભળતું જ કાપડ મોકલી દેશને દગો દીધો, અને જે શુદ્ધ મિલનું કાપડ મોકલ્યું તો તેના દમ બાંધીને ભાવ લીધા.

પ્ર૦ મારું કહેવું પણ એમ જ છે. આ વસ્તુને પૂરી ગંભીરતાથી અજમાવવામાં આવી નહોતી.

ઉ૦ એમ જ હોય તો તો લોકો એનો અખતરો કરી જોવા તૈયાર ન હતા એમ થયું. મારી વાત પૂછો તો તો મને એ વસ્તુમાં વિશ્વાસ જ નહોતો, એટલે હું એને શી રીતે ટેકા આપી શકું ?

પ્ર૦ પણ સવિનય કાનૂનભંગ કરતાં વિદેશી વસ્ત્રઅહિંકાર કરવો વધારે સહેલો નથી ?

ઉ૦ ના, વધારે મુશ્કેલ છે. વિદેશી વસ્ત્રઅહિંકારમાં ૩૦ કરોડ પ્રજાનો સહકાર જોઈએ, જ્યારે સવિનય કાનૂનભંગ તો દશ હજાર તેજ સ્ત્રીપુરુષો નીકળી આવે તો એકો પાર થાય.

પ્ર૦ એ કેવી રીતે ? એ બધાંને જોલમાં પૂરવામાં આવશે એટલે થઈ રહ્યું.

ઉ૦ એ બાજુ ખેલી જુએ તો ખરા. આ લોકોની અપેક્ષા કરતાં પહેલાં સરકારે એમને ફાંસીએ લટકાવવા પડશે. આ માણસો સાચા અને ટેકવાળા હશે તો ઠેક સુધી સરકારને પજવ્યા જ દરશે.

પ્ર૦ જેલમાં પણ ?

ઉ૦ વાત તો એ છે કે સરકાર એમને લાંબો વખત જેલમાં નહિ રાખી શકે. સાચું કહીએ તો ૧૯૨૧માં આપણી પાસે ૫,૦૦૦ પણ શુદ્ધ સત્યાગ્રહીઓ નહોતા. રાજદ્વારી કેદીમાત્ર સવિનય કાનૂન-લાંગી હોય જ એમ નથી.

ખુનામરકીનું જોખમ

પ્ર૦ આપની ચળવળને પરિણામે ખુનામરકી ન થાય ?

ઉ૦ થાય; બાકી, મારો પ્રયત્ન તો હિંસાને રોકવાનો જ છે. અત્યારે હું કદંપી રહ્યો છું તેવી અહિંસાત્મક હિલચાલ ન હોય તો દેશનો આ તંત્રના સામેનો વિરોધ ખુનામરકીમાં જ પરિણમે. મારી લડત એ વિરોધને સાચે માર્ગે વાળવાની છે.

પ્ર૦ હા, મેં સાંભળ્યું છે પણ કે આપ હિંસાને રોકવાને માટે જ આ લડત માંડી રહ્યા છે.

ઉ૦ એ તો એક કારણ થયું પણ એ જ એક કારણે મેં આ લડતનો આરંભ નથી કર્યો. મારી પાસે તો આથી પણ વધારે સખળ કારણ છે, અને તે એ કે અહિંસાએ જો પોતાનું પોતાપણું સાબિત કરવું જ હોય તો તે આજે જ કરી શકે એમ છે. કેટલેક ઠેકાણે અહિંસાને નિષ્ક્રિય અને નામદોના સાધન તરીકે ઓળખવામાં આવે છે તે ખ્યાલને ખોટો પાડવો જ રહ્યો. અને અત્યંત અસર-કારક રીતે એનો અમલ થાય ત્યારે તો બહારનાં ધાતક વિદ્નો છતાં એ એનું કામ કર્યે જશે. અહિંસાનો સ્વભાવ જ એવો છે કે આ બધા બાહ્ય અંતરાયો તેની આગળ પીગળી જશે. બીજી બાજુ જોશું તો દગો અને રાગદ્વેષ જેવા આંતરિક અંતરાયો આ હિલચાલને ધાતક નીવડશે. અત્યાર સુધી હું કહેતો હતો: ‘હિંસાનાં બળો ઉપર મને કાબુ મેળવવા દો.’ હવે મને લાગે છે કે અહિંસાને પૂરી રીતે અમલમાં મૂકીને જ આ હિંસાનાં બળો ઉપર હું કાબુ મેળવી શકીશ જ.

પણ લોકો મને કહે છે: ‘ ઇતિહાસનું હિંદમાં એ પુનરાવર્તન થશે.’ એ ચવાનું જ હોય તો લલે થતું. આથી કાંઈ મારે મારી લડત પડતી ચૂકવી ન જ જોઈએ. જે તેમ કંઈ તો હું કાયરતાના દોષને પાત્ર થાઉં. હિંસા ઉપર રચાયેલી આ સરકાર સાથે જીવસાટે લડવું જ જોઈએ. એમ કરીને જે અરાજક ગુપ્ત ખુનામરકી ચાલી રહી છે તે ઉપર કાણુ મેળવી શકીશ. સાચી અને આપોઆપ કામ કરતી અહિંસાનો જ્યારે પ્રયોગ થશે ત્યારે જનતા અવશ્ય પોતાનો પુરુષાર્થ બતાવશે.

ચમત્કાર

પ્ર૦ પણ આપ ગિરફતાર થશો એટલે લડત આપના હાથમાં નહિ હશે તે ?

ઉ૦ દક્ષિણ આફ્રિકામાં લડતના પાછલા ભાગમાં ખૂબ ચેતન આવ્યું હતું તે કાંઈ મારે લીધે નહોતું આવ્યું. લડત મારા હાથમાં ત્યારે નહોતી જ. હજારોએ અંતરની ઊર્મિથી લડતમાં ઝુકાવ્યું. મે તો એમનાં મોં સરખાં જોયાં નહોતાં. એમને ઓળખતો તો હું ક્યાંથી જ હોઉં ? તેમને લાગ્યું કે જોડાવું જ પડશે, અને તેઓ જોડાયા. કદાચ તેમણે મારું નામ સાંભળ્યું હશે. આંખના પલકારામાં તેમને દસી ગયું કે એ લડત તેમના છૂટકારા માટેની હતી. તેમને એટલી ખાતરી થઈ હતી કે આ એક માણસ ત્રણ પાઉંડના કર માટે ઝૂઝી મરવા તૈયાર હતો. અને તેમણે ઝંપલાવ્યું. તેમની સામે કેવી કેવી મુશ્કેલીઓ હતી ? તેમની ખાણોનાં કેદખાનાં બન્યાં. રાતદિવસ એમના ઉપર જીલમ ગુજરી રહેલાઓ એમના દરોગા થયા. તેઓ બાણતા હતા કે તેમના ઉપર રૌરવ નરકના જીલમ ઊતરશે. છતાં તેઓ ડગ્યા નહિ, અંચકાયા નહિ. એ તો એક ચમત્કાર હતો.

આખરી ફેંસલો

પ્ર૦ પણ આ લડતથી દેશમાં વધારે તડાં નહિ પડે ?

ઉં મને એવો ભો નથી. જેમ હિંસાનાં બળો કાબૂ તળે લાવી શકશે તેમ કુસંપનાં બળો વિશે પણ છે. પણ બલ્ય તો બીજો છે : હિંસાવાળો પક્ષ મારી વિનંતિઓને ન માને, અને જનતા આંશ્રિયા કરે. હું આશાવાદી છું, મનુષ્ય સ્વભાવમાં મારી અતૂટ શ્રદ્ધા છે. બનવાજોગ છે કે આ શેખસદ્વીના વિચારો હોય. પણ કાંઈ પણ સરદાર આવનારી બધી આફતોની ગણતરી કરી શકતો નથી. મારે માટે તો આ આખરી ફેંસલો છે. લડત કાંઈ મારે માગ્યે નથી આવી. હું તો મારી ઘણી નામરજી છતાં કલકત્તા ખેંચાયો હતો. મારે વળી સમાજનીમાં પડતું પડયું. કાંઈ નૈતિક સિદ્ધાન્તનો વાંધો નહોતો એટલે વળી મારે એ વર્ષને બદલે એક વર્ષ કરવું પડયું. લાહોરમાં લગભગ દરેક ઠરાવ મારે વિચારવો પડ્યો અને ઘડવો પડ્યો. ત્યાં હિંસા અને અહિંસાની બાજુ ચાલી રહી હતી, અને છેવટે મને લાગ્યું કે અહિંસાનો હિંસા ઉપર વિજય થયો.

આ મુદ્દત કહેવાય ?

પ્રં આપે પહેલાં કહ્યું હતું કે સવિનય ભંગ માટે મુદ્દત નથી હજી. આજે એવું તે શું થયું છે કે આપે આપનો વિચાર ફેરવ્યો છે ?

ઉં મને ખાતરી છે કે મુદ્દત આવી ચૂક્યું છે. કારણ કહું ? બહારનું તો ખાસ કંઈ નથી બન્યું, પણ મારા મનમાં જે ગડમથલ ચાલી રહી હતી અને જે મને અત્યાર સુધી રોકતી હતી તે હવે શમી ગઈ છે. મને હવે પાકી ખાતરી છે કે લડતનો સમય બરોબર આવ્યો છે; અરે, ક્યારનો થઈ ગયો છે.

પ્રં ત્યારે એ અંતરની ગડમથલ શી હતી ?

ઉં તમે જાણો છો કે હું અહિંસાને દષ્ટિમાં રાખીને જ બધી પેરવી કરતો હતો. પણ વધતી જતી હિંસાની સામે મારે એ વિચારને વર્તનમાં કેવી રીતે મૂકવો એ મને સ્પષ્ટ નહોતું. હવે મને દીવા જેવું સાફ દેખાય છે કે આજે મેં લીધેલા માર્ગથી હું ખુના-મરકીતું જોખમ હળવું કરું છું.

પ્ર૦ આપને ખાતરી છે કે મીઠામી લડત આપને જેલ અપાવશે?

ઉ૦ એ વિષે મને કશી શંકા નથી. એ કેટલો વખત લેશે એ હું ન કહી શકું. પણ લોકો ધારતા હશે તેથી વહેલું એ આવશે. મને લાગે છે કે કટોકટીનો મામલો આવી પહોંચશે, અને પરિણામે યોગ્ય પરિષદ ભરાશે. એ પરિષદ ગોળમેજી ન હોય, પણ ચતુષ્કોણ મેજી હશે; તેમાં હાજર રહેનાર દરેક સભ્યને પોતે ક્યાં છે તેનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન હશે. પરિષદની ચોકસ રેખા શી હશે તે હું અત્યારે કહી શકતો નથી. પણ એ પરિષદ સમોવડિયાઓની હશે, અને તેમાં તેઓ હિંદમાં સ્વાતંત્ર્ય અંધારણુ સ્થાપવા માટેનાં સાધનો શોધવા એકસાથે વિચાર કરશે.

વાઘસરૌયની મુલાકાત વિષે

પ્ર૦ વાઘસરૌય સાથેની વિષ્ટિનો એકાએક અંત આણવા માટે આપ જવાબદાર નથી ?

ઉ૦ મને ખગર છે કે લોકોના અમુક લાગમાં આવી માન્યતા છે. લોકોએ થોડોક વખત મને ઠપકો આપ્યો. પણ હવે તેઓ સાચી વાત શી હતી તે જાણી ગયા છે.

પ્ર૦ આપને પૂરી ખાતરી છે કે આપે એ પગલું લીધું ત્યારે આપ જીવાનિયાઓના વિચારથી દોરવાયા નહોતા ?

ઉ૦ ના; જરાય નહિ. ગોળમેજી પરિષદ વિષે મેં કંઈ લાંબી આશા રાખી જ નહોતી. મારાથી જવાબ એટલો દૂર હું ગયો. પણ મેં તો આ મૂળ મુદ્દા ઉપર જ ભાર મૂક્યો હતો: હિંદુસ્તાનને સારું 'ફુમિનિયન સ્ટેટસ'ની યોજના ઘડવાને માટે જ પરિષદ હોય. વાઘસરૌયે જો આની 'હા' કહી હોત, તો મેં ખુશીથી એમને ખીજ મુદ્દાઓની ચર્ચા કરવા દીધી હોત.

પ્ર૦ ત્યારે એ યોજના થોડા વર્ષ પછી અમલમાં આવતે તો આપને વાંધો નહોતો ?

ઉં જો એ યોજનાનો અમલ લાંબે સમયે થવાનો હોત તો તો મેં તેને ફગવી દીધી હોત. પણ વાઇસરૉય સાથેની મુલાકાત વિષે આપણે વાત ન કરીએ. લોકોને એ વિષે કોઇ દિવસ વધુ ખબર પડશે. હું તમને ખાતરી આપું છું કે 'કુમિનિયન રેટસ'ની સાચી યોજના ઘડવાનો ત્યાં પ્રશ્ન જ નહોતો.

અગિયાર માગણીઓ

પ્ર૦ હવે આપની જાણીતી અગિયાર માગણીઓ વિષે. ધારો કે એમાંની કેટલીક કબૂલ કરવામાં આવે તો આપ સમાધાન કરો ?

ઉં કેટલીક મુખ્ય માગણીઓ સ્વીકારવામાં આવે અને બાકીની માગણીઓ વિષે વચન આપવામાં આવે કે તે વહેલામાં વહેલી તકે સ્વીકારાશે તો પરિપક્વ વિષે હું વિચાર કરું. પરંતુ આ બધી માગણીઓનું ન્યાયાપણું સ્વીકારાવું જ જોઈએ તમે સંમત થશો કે આ માગણીઓમાં નવું કંઈ નથી. ઠેક દાદાલાઇ નવરોજીના જમાનાથી એમાંની ઘણી માગણીઓ મુકાતી આવી છે.

પ્ર૦ ધારો કે દીવાની અને લશ્કરી ખર્ચને ઘટાડવાની આપની માગણી મંજૂર રાખવામાં આવે તો એ એમની 'શુદ્ધ દાનત'નો પુરાવો ન ગણાય ?

ઉં તો હું મારી સ્થિતિનો ગંભીરપણે ફરીથી વિચાર કરું ખરો. પણ આ બધું એ માગણીઓ કેવા ભાવથી મંજૂર રખાય છે તેના ઉપર આધાર રાખે છે.

પ્રયાણ

અમદાવાદનાં હજારો શહેરી લાઘવિહીન ૧૧મીની રાતે જાગ્યાં. હજારોએ આશ્રમને ઘેર્યું. રાતના અફવા ઊઝા જ કરી: ‘એ આવ્યા.’ મારા કાનમાં ખેવાર કોઈ ગંભીર મોઢે કહી ગયું: ‘પાયાદાર ખબર છે કે ખાસ ટ્રેન આજે સાંજે આવશે, ને તમને માંડલે મોકલવા સારૂ લઈ જશે.’ જોલ અને ન-જોલ મારે સારૂ એક જ વસ્તુ હોવાથી મારી ઉપર આ ખબરની અસર ન થઈ. હું તો નિરાંતે સૂતો. પણ મારી આસપાસ રહેલા મજૂરો અને માલિકોને મને વીંટળા રહેલા જોઈ આનંદ થયા વિના ન રહ્યો. ‘એ’ તો ન આવ્યા. અને ધારેલે ચોઘડિયે, ધારેલી. પણ ઇશ્વરે અમને રવાના કર્યા. ચંડોળા તળાવ લગી વળાવવા આવેલા લોકોની હાર વચ્ચેથી અમે પસાર થયા. આ દશ્ય હું કદી ભૂલી શકું તેમ નથી. મારે સારુ આ ઇશ્વરના આશીર્વાદ હતા. આવા દશ્ય છતાં હું કેમ માનું કે આ યુદ્ધને વિષે જીત નથી? ધનિક અને નિર્ધન બન્ને પોતાના પ્રમાણમાં જ હાજર હતા. જો આ દશ્યનો કંઈ અર્થ હોય તો તે એ છે કે, તે આટલો તો છે જ કે બધા લોકોને સ્વાધીનતા જોઈએ છે, ને એ સ્વાધીનતા તેઓ શાંતિને માર્ગે ઇચ્છે છે. આશ્રમથી એલિસબિજ લગી હારબંધ ઊભાં રહેલાં સ્ત્રીપુરુષોની આંખમાં મેં ઝેર નહિ પણ અમૃત જોયું. તેમની આંખમાં અંગ્રેજી રાજ્યની ઉપર કે અંગ્રેજી રાજ્યકર્તાની ઉપર મેં ગુસ્સો ન જોયો, પણ પૂર્ણ સ્વરાજ્ય હવે તો આવે જ છે એ વિશ્વાસથી ઉત્પન્ન થતો આનંદ જોયો.

સત્તાવાળાઓએ પણ ડહાપણ વાપર્યું. એક પણ સિપાઈ મારા જોવામાં ન આવ્યો. જ્યાં લોકો ઉત્સવ ઊજવવા આવ્યા હતા ત્યાં સિપાઈનું શું કામ હોય, સિપાઈ શું કરે ?

જેવો વિશ્વાસ અમદાવાદના શહેરીઓએ આ દિવસોમાં બતાવ્યો છે તે કાયમ રહો, એ વિશ્વાસ આખા દેશમાં પ્રસરે, એટલે અલ્પ પ્રયત્ને પૂર્ણ સ્વરાજ્ય છે જ. જો પૂર્ણ સ્વરાજ્ય એ આપણો જન્મ-સિદ્ધ હક હોય તો તે હક મેળવતાં આપણને કેટલો વખત જવો જોઈએ ? શ્વાસ લેવાનો મારો જન્મસિદ્ધ હક છે તેથી તે સહેજે ચાલે છે. ઘણા કાળથી ચાલતી આવતી પરંતંત્રતાએ આપણા મનમાં ભ્રમ પેદા કર્યો છે કે પરંતંત્રતા જ આપણી સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે સાચી વાત એ છે કે પરંતંત્રતા કોઈ પણ મનુષ્યની સ્વાભાવિક સ્થિતિ છે જ નહીં. ત્રીસ કોટિ મનુષ્ય જ્યારે સ્વતંત્રતા મેળવવાનો સંકલ્પ કરે ત્યારે તે તેની પાસે આવી જ છે. ૧૨મીનું દૃશ્ય એ સંકલ્પનું ચિહ્ન હતું.

પણ હું ઝટ ભોળવાઈ નથી જતો. જનસમાજનો પ્રવાહ ગાડરિયાં જેવો આખા જગતમાં જોવામાં આવે છે. તેમ ૧૨ મીએ પણ હતું. દેખાદેખીએ ઘણા નીકળી પડ્યા હતા; અથવા આમ ઉત્સવમાં નીકળી પડવું એ ઘણાના ત્યાગનો આરંભ અને અંત હતો. એમ જ હોય તો એ સ્વતંત્રતાની નિશાની નહોતી. એક લાખ માણસ જ્યારે ત્રીસ કરોડને દબાવે ત્યારે તે દબાણમાંથી નીકળી જવા સારું ત્રીસ કરોડ એકઠા થઈને મહેનત કરે તો બહુ ઓછી મહેનતે, બહુ ઓછા ત્યાગે તેઓ ગુલામીમાંથી મુક્તિ મેળવે. પણ કાંઈક ત્યાગ તો જોઈએ જ. એ છેક બચ્ચાનો ખેલ નથી, એ વિચાર કરી શકનારાનો પરશ્રમ છે. એટલે ત્રીસ કોટિ ખાદીધારી ન થાય તો ત્રીસ લાખ સવિનય કાનૂનભંગ કરનારા તો થાય ? આ સ્વરાજ્યયજ્ઞમાં ઘણા હોય તો પરિશ્રમ તેમનામાં વહેંચાઈ જાય. જો ઓછા હોય તો તેમણે વધારે

બોળે ઉઠાવેા રહ્યો. કેમકે સ્વરાજ્ય મેળવવા સારું પરિશ્રમનું માપ તો એક જ હોય. તેથી તે પરિશ્રમ કાણ ઉપાડે ને કેવી રીતે એ જ પ્રશ્ન રહે છે. ગુજરાતીઓની ઉપર આ દૂચને સફળ કરવાનો તાત્કાલિક બોળે છે. દૂચને સફળ કરવી એટલે સંઘને નિયમસર ભોજન આપવું ને તેની બીજી સરભરા કરવી એ જ નહિ, એ તો ગામનાં મહાજન પ્રેમપૂર્વક કરી રહ્યાં છે. સફળ કરવાનો અર્થ એ છે કે તેમાં ભરતી થવા સ્ત્રીપુરુષો નીકળી પડે. દુકડી જલાલપુર પહોંચે કે તુરત મીઠાના કાયદાનો સવિનય ભંગ કરનારા તૈયાર હોવા જોઈએ. પ્રત્યેક ગામે આવા ‘ભંગી’ઓને તૈયાર કરી રાખવા જોઈએ, જેથી સમય આવ્યે તેઓ હોમાઈ જાય.

અહિષ્કારની મર્યાદા

ચાલતી યાત્રા દરમ્યાન અહિષ્કારને વિષે હું મારાં ભાષણોમાં ઠીકઠીક બોલ્યો છું. એ ભાગ છાપાંવાળાઓએ કેવી રીતે છાપાંમાં મોકલ્યો છે તે હું નથી જાણતો. વિષય અગત્યનો હોવાથી તે અહીં વિચારી જવો ને અહિષ્કારની મર્યાદા આંકવી આવશ્યક છે. આ લડત પવિત્ર, સત્યની, અહિંસાની એટલે ધર્મની હોઈ તેમાં જાણેઅજાણે પણ કંઈ ભૂલ ન થાઓ એ બહુ જરૂરનું છે. આમાં થયેલી જરા પણ ભૂલ લડતને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના નહિ રહે.

અહિષ્કાર એ પ્રકારે કામ કરી રહેલ છે: એક સરકારી અમલદારોનો, અને બીજો જેઓ લોકમતને તાબે નથી થતા તેમનો—જેમંદ મુખી ઇત્યાદિનો.

અમલદારો જ્યારે આપણાં ગામડાંમાં આવે ત્યારે તેમની સલામી ન કરવી, તેમની સલામીએ ન જવું એ આવશ્યક છે, ધર્મ છે. તેમની સરભરા ન કરાય; તેમને કશા પ્રકારની સગવડ ન અપાય. આ અસહકાર છે. ગાડાવાળો ગાડું ન આપે, કુંભાર પાણી ન ભરે, મોતી સીધું ન આપે, મુખી ગામનું કે પોતાનું ગોદડું ન આપે. કારણ અમલદાર આ બધી સગવડો અમલ પરત્વે લે છે. સગવડો ન આપવામાં અમલદારને દુઃખ દેવાનો હેતુ નથી, પણ તેના અમલને બંધ કરવાનો હેતુ છે, ને તેમાં સવિનય ભંગ પણ હોય.

ત્યારે અમલદાર જુએ મરતો હોય અથવા દુઃખે પીડાતો હોય ને તેની મદદે કાંઈ ન હોય તો ? એવે સમયે આપણે દુઃખ સહન કરીને અમલદારની સેવા કરવી. માને કે અમલદારની મોટર ભાંગી પડી, તેને ખોરાકની જરૂર પડી, તો આપણે તેને ખોરાક પૂરો પાડીએ ને તેની પાસે પૈસા ન હોય તો પૈસાની આશા ન રાખીએ; ધારો કે અમલદાર ઓચિંતો મદિ પડ્યો ને તેની સેવામાં કાંઈ નથી, તો તેની સેવા આપણે એટલા જ પ્રેમથી કરીએ જેટલા પ્રેમથી આપણાં પ્રિયજનની કરીએ. મનુષ્ય તરીકે આપણને તેની સાથે વેર નથી. તેના અમલની સાથે આપણને વેર છે. હજી સરકાર ગાંડી નથી બની, અમલ ચલાવવામાં તેને બહુ અગવડ નથી ભોગવવી પડી. પણ જ્યારે તેને ખરી અગવડ પડે ત્યારે તે રિવાજ મુજબ ગાંડી થાય ને મર્યાદા છોડે એવો સાવ સંભવ છે. એવું થાય ત્યારે તેના અમલદારોને જે જોઈએ તે લોકોની પાસેથી જખર-દસ્તીથી લેવાનો હુકમ થવાનો સંભવ છે. આવે વખતે મજદૂર બહિષ્કારનો ઉપયોગ પૂરો થઈ શકે. તે વખતે આપણને ખખર પડે છે કે બહિષ્કાર એ ખરોખરો ધર્મ છે. અમલદાર માને છે કે લોકો તેની સગવડો તેના અમલની રૂએ પૂરી પાડવા બંધાયેલા છે. લોકો જ્યારે આ માન્યતાને ખોટી પાડે ને તેમ કરતાં જે દુઃખો પડે તે સહન કરે ત્યારે તેઓ મુક્ત થયા મનાય. આવી જખરદસ્તીને વશ ન થવાય ત્યારે લોકો જીત્યા ગણાય. અત્યારે તો બહિષ્કાર રમતવાત ગણાય. પણ જ્યારે લૂંટ કરવાની છૂટ સરકારી નોકરોને મળે ત્યારે પણ લોકો પાયમાલ થાય છતાં દાતણ સરખું થે સ્વેચ્છાએ ન આપે એટલે બહિષ્કારનો ધર્મ પાળ્યો ગણાય. પણ યાદ રાખવું કે આવો સમય આવે ત્યારે પણ જો અમલદાર ઉપર પ્રમાણે ભીડમાં આવે ને તેનો અમલ તેનો ખેલી ન થાય તો આપણે તેની સેવા કરીએ. મિત્ર અને દુશ્મનને સરખો ગણવાનો ધર્મ પાળવાનો આ અવસર ગણાય. સત્યાગ્રહીને આ જગતમાં કાંઈ દુશ્મન નથી, ન હોય; તે કાંઈને દુશ્મન

ન ગણે. પોતાનો દીકરો કે બાપ અમલદાર હોય તો એ તે બહિષ્કાર કરે. સત્યાગ્રહીની આગળ સ્વજન-પરજનનો ભેદ ન હોય. જે સ્વજનને વિષે કરવા તૈયાર ન થાય તે પરજનને વિષે કદી ન કરે.

હવે મુખીનું દષ્ટાંત વિચારીએ. ગામ આખું ઇચ્છે છે કે મુખીએ રાજનામું આપવું; પણ તેની હિંમત રાજનામું આપવાની નથી, અથવા સ્વાર્થવશ થઈને તે રાજનામું આપવા નથી ઇચ્છતો. આ કારણસર મુખીનો બહિષ્કાર ન કરાય. એમ કરેલો બહિષ્કાર બળાત્કાર છે. એમ મુખીને ફરજ પાડવી એટલે તેની પાસે પરાણે પુણ્ય કરાવ્યા બરાબર થયું. પણ ધર્મમાં બળાત્કાર હોય નહિ. કોઈની પાસે કંઈ કામ બળાત્કારે કરાવીને પ્રજાસત્તાક તંત્ર કદી સ્થાપી શકાય નહિ. આ મતપ્રાય થયેલી પ્રજામાં આવો બળાત્કાર વાપરવો મહાપાપ છે, અને કેવળ ડહાપણની દષ્ટિએ વિચારતાં એ આપણને જાણી શકે કે એમ બળાત્કાર કરતાં આપણો હેતુ કોઈ કાળે સફળ થાય નહિ. સફળ થાઓ કે ન થાઓ, એવો બળાત્કાર ચોખ્ખી હિંસા છે. મુખી રાજનામું આપે કે ન આપે એ તેની મરજની વાત છે. લોકમનને માન આપીને પણ તે રાજનામું આપે તો સાહે, ન આપે તો તેની ઉપર જોર ન કરાય.

પણ મુખી તેનો અમલ ન ચલાવી શકે; અમલની રૂએ એક પણ કામ લોકોની પાસેથી ન કરાવી શકે. મુખીની પાસે એ સ્થિતિ છે: તે અમલદાર છે ને તે ગ્રામવાસી છે. અમલદાર તરીકે વેદ ઇત્યાદિ માગે તે ન મળે; ગ્રામવાસી તરીકે મોદીખાનું વગેરે માગે તે મેળવવાનો તેને અધિકાર છે. તેનું મોદીખાનું ગ્રંથ કરવું એટલે તેને રાજનામું આપવાની ફરજ પાડ્યા બરાબર થયું. આ સત્યાગ્રહીથી ન કરાય.

લોકમતથી વિરુદ્ધ ચાલનાર લોકોનો મર્યાદિત અને સામાજિક બહિષ્કાર કરવાનો અધિકાર છે, અને કેટલીકવાર ફરજ થઈ પડે છે

જે મુખી સ્વાર્થની ખાતર પોતાના મુખીપણાને વગગી રહે છે તેને સમાજ પ્રતિષ્ઠા ન આપે, એટલે કે તેની માનુષી હાજતો પૂરી પાડવા ઉપરાંત બીજો સંબંધ બંધ કરે; તેને ત્યાં વિવાહને પ્રસંગે સમાજ ન જાય, તેના તરફથી મળતાં જમણુ ઇત્યાદિનાં આમંત્રણુ ન સ્વીકારે, તેના દુઃખમાં લાગ લે, તેના ભોગમાં મુદ્દલ નહિ. આવા બલિષ્ઠકારમાં ક્યાંયે ઝેરવેર, હિંસા, ન હોવાં જોઈએ. મુખી આપણો સગો ભાઈ હોય તો શું કરીએ? આપણી અમૂર્છિત સ્થિતિમાં આપણા પ્રત્યે સમાજનું વર્તન જેવું ઈચ્છીએ એવું વર્તન આપણે મુખી ઇત્યાદિના પ્રત્યે આપીએ.

હવે આપણે ત્રણ પ્રકારના બલિષ્ઠકાર વિચારી ગયા:

૧ અમલદારનો તેના અમલ પરત્વે;

૨ મુખી જેવા પ્રત્યે બળાત્કારરૂપી બલિષ્ઠકાર; અને

૩ મુખી જેવા જે લોકમતને માન નથી આપતા તેમના પ્રત્યે મર્યાદિત બલિષ્ઠકાર.

પહેલો બલિષ્ઠકાર કરવા જેવો છે, ને તે કરવાનો ધર્મ છે. જેનામાં હિંમત હોય તે જ એ બલિષ્ઠકાર કરે. એ બલિષ્ઠકારમાં અત્યંત દુઃખ સહન કરવાનો પ્રસંગ આવવાનો સંભવ છે એ યાદ રાખવું ઘટે છે. અત્યારે એ બલિષ્ઠકારની માગણી મહાસભા નથી કરતી. એ બલિષ્ઠકાર ગુજરાતમાં કેટલાક ભાગમાં શરૂ થયો છે, કેમકે તેનો ગુજરાતીને મહાવરો થયો છે ને તેની ઠીક આવડત છે. સરદાર વલ્લભભાઈને કેદ આપવાથી તે બલિષ્ઠકાર ગુજરાતનો વિશેષ ધર્મ છે. પણ જેનાથી તે અણીને વખતે ન નિભાવી શકાય તે ન કરે તો હાનિ નથી, ક્યાં પછી મૂકશે તો હાનિ છે.

બીજો બળાત્કાર કરવાનો બલિષ્ઠકાર હમેશાં ત્યાજ્ય છે, એમાં હિંસા છે, ને એથી પ્રજાને બહુ નુકસાન પહોંચવાનો પૂરો સંભવ છે.

ત્રીજો મર્યાદિત બહિષ્કાર કરવાજોવો છે.

સત્યાગ્રહીના પ્રત્યેક કાર્યમાં પોતે દુઃખ સહન કરવાનું છે, વિરોધીને દુઃખ દેવાનું કદી નહિ. પોતે દુઃખ ખમતાં કે ધર્મ પાળતાં વિરોધીને દુઃખ થાય કે અગવડ પહોંચે તેને સારૂ સત્યાગ્રહી લાચાર થાય છે.

હાલ જે પ્રજાની પાસેથી હું માગી રહ્યો છું એ મીઠાના કાચ-દાનો સવિનય લંગ. તે ઉપરાંત કંઈ ન થઈ શકે તો બલે સહુ બેસી રહે, પણ આગળ પગલું લેતાં પાછા પડશે તો બચ ને નુકસાન છે.

મુખીમતાદારો વિષે

મુખીમતાદારોનાં રાજનામાં એટલાં બધાં આવ્યાં છે કે તેમને વિષે થોડું લખવું આવશ્યક થઈ પડ્યું છે. આ રાજનામનિ વિષે એટલી બધી અફવાઓ સાંભળી છે કે હું પોતે તેની સચ્ચાઈને વિષે શંકાશીલ છું. જે એ રાજનામાં દબાણ વિના ખુશીથી અપાયાં હોય તો તેની બહુ કિંમત છે. છતાં જે સરદારની કેદને નિમિત્તે તે અપાયાં છે, તેમની સેવાની કિંમતની સાથે સરખાવતાં આ રાજનામાંની કિંમત કંઈ જ નથી. જે ગુજરાતને સાફ વલ્લભ-ભાઈએ પોતાનું સર્વાર્પણ કર્યું છે તે ગુજરાત જેટલો ત્યાગ કરે તેટલો આછો છે. સરદારનું સર્વાર્પણ ગુજરાતને સાફ ખરું, પણ તેનો અંતિમ હેતુ સ્વરાજ છે. તેથી ગુજરાતે તો સ્વરાજને સાફ જે યત્ન કરવા યોગ્ય છે તે બધા કરવા જોઈએ.

આ દષ્ટિએ મુખીપણાને તપાસીએ. જેટલી સ્પષ્ટ રીતે હવે હું મુખીપણું સમજ્યો છું તે પહેલાં નહોતો સમજતો. મુખી એટલે પોલિસપટેલ. મુખીની મારફત સરકાર વિદ્યોતી ઉધરાવે છે ને તેના હુકમોનો અમલ કરાવે છે. મામલતદાર ઇત્યાદિ અમલદારો મુખી વિના હૂંઠા થઈ પડે. ગમે તે માણસને મુખી નીમવામાં નથી આવતા, પણ ગામમાં જેને વગવડીલો હોય તેવા માણસને નીમવામાં આવે છે. આવા માણસોની સરકારના દફતરમાં નોંધ રહે છે ને તે મતાદારો કહેવાય છે. આ બધામાંથી વારાફરતી મુખી નિમાય છે ને દર પાંચ વરસે બદલાય છે. આ મતાદારોને સરકાર પ્રતિવર્ષે કંઈક નજરાણું આપે છે, એટલે કે ચારપાંચ રૂપિયા. મુખીને પ્રતિવર્ષ

ત્રીસથી પચાસ રૂપિયાનું નજરાણું મળે છે. ‘નજરાણું’ શબ્દ મેં વાપર્યો છે. એને પગારરૂપે કોઈ ઓળખતું નથી. મુખીને મળતા રૂપિયાની તેની પાસે કશી કિંમત હોતી નથી, કેમકે મુખી સામાન્ય રીતે પૈસેટકે સુખી માણસ હોય છે. આ મળતા પૈસાને શું નામ આપવું એ વિચારતાં મેં તેને ‘નજરાણું’ કહ્યું. અફગાનિસ્તાનના અમીરને આવું નજરાણું આપી તેને બાંધી લેતા હતા. અમીરના નજરાણામાં અને મુખીના નજરાણામાં ફેર ધણો છે એ જાણું છું. અમીરનું નજરાણું મોટું હતું. આ નાનકડું. બીજા ફેર પણ છે. છતાં બંનેમાં મતલબ સામાને બાંધી લેવાની છે.

મુખી ને મતાદાર આમ શું કામ બંધાઈ જાય છે? લૂખો અમલ ભોગવવાને ખાતર તો નહ જ. પણ અમલમાંથી પોતાની પ્રતિષ્ઠા વધે, ને એ પ્રતિષ્ઠાને વટાવી તેમાંથી પૈસા પેદા કરે. આ કામ પ્રામાણિકપણે થાય નહિ. તેમાં અપ્રામાણિકતા રહેલી જ છે. એટલે મુખીપણું લઈને ગામના મહાજન અને રક્ષક મટી ગામના શક્ષક બનવાનો ધંધો કરવો તેનું નામ મુખીપણું. બધા મુખી આવા જ હશે એમ કહેવાનો આશય નથી. પણ ધણા મુખીઓની સાથે કરેલી વાતનો આ સાર છે.

સરદારને ખાતર નહિ, સ્વરાજને ખાતર નહિ, પણ ધર્મ ને નીતિને ખાતર આવા મુખીપણાને અને મતાદારપણાને તિલાંજલિ દેવી ઘટે છે. આ વખતે દેશમાં જે આત્મશુદ્ધિ થઈ રહી છે તેમાં મુખીમતાદારો મોટો ફાળો આપી શકે છે. બીજાઓને તો પેટ પાછળ પડ્યું હોય એમ બહાનું કાઢે, મુખીમતાદારોને તેવું કશું નથી. તેમને તો ખિતાબ છોડ્યા જેવું છે. તેથી જ આ સ્થિતિને મેં એઠવાડ તરીકે વર્ણવી છે, અને એ વર્ણન બરોબર છે. એ એઠવાડમાંથી મુખીમતાદારો બચે.

સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા

સુવિનય ભંગ માટે તૈયાર થનારા સ્વયંસેવકોને માટે દેશમાં અનેક પ્રકારની સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞાઓ ચાલે છે, અને એવી હજારો ઉપર સહી થઈ ચૂકી છે. પણ મહાસલાની કાર્યવાહક સમિતિને લાગ્યું કે આખા દેશને માટે એક જ પ્રકારની પ્રતિજ્ઞા ઘડવામાં આવે એ ઇચ્છા છે. કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યોએ પ્રતિજ્ઞાના ધણા નમૂનાઓ તપાસ્યા અને ફેટલાકે એ વિષે ગાંધીજીની સાથે મસલત પણ કરી. તેમની સંમતિ મેળવીને નીચેની પ્રતિજ્ઞા તૈયાર કરવામાં આવી છે:

૧ મહાસલાએ પૂર્ણ સ્વરાજ્યને અર્થે આરંભેલા સત્યાગ્રહમાં હું જોડાવા ઇચ્છું છું.

૨ સત્ય અને અહિંસાને માર્ગે હિંદને માટે પૂર્ણ સ્વરાજ્ય મેળવવાના મહાસલાના ધ્યેયને હું સ્વીકારું છું.

૩ જેલમાં જવાને હું તૈયાર છું, અને લડત દરમ્યાન મારા ઉપર બીજાં જે જે મંકટો આવી પડે કે મને જે જે સજા થાય તે સહન કરવાને હું તૈયાર છું.

૪ હું જેલમાં જઈશ તો મહાસલાના ફંડમાંથી મારા કુટુંબના ભરણપોષણને માટે હું કશી મદદની આશા રાખીશ નહિ.

૫ લડતની લગામ જેમના હાથમાં હશે તેમના હુકમનું હું અક્ષરશઃ પાલન કરીશ.

આ પ્રતિજ્ઞા આજે ચાલતી અનેક પ્રતિજ્ઞાઓના કરતાં વધારે સાદી અને ટૂંકી છે. આવી પ્રતિજ્ઞાઓમાં સામાન્ય રીતે ખાદી અથવા

હિંદુમુસલમાનઐક્ય અને એવી જ બીજી શરતો રાખવામાં આવે છે, પણ તે આમાં નથી રાખી. આનો અર્થ એવો નથી કે મહાસભા પોતાના કાર્યક્રમનાં એ અંગો ઉપર હવેથી એછો ભાર મૂકવાની છે. મહાસભા તો એના ઉપર અતિશય ભાર મૂકતી આવી છે અને મૂકશે જ એ વાત સ્વયંસેવકો ખૂબ ધ્યાનમાં રાખે. આમ છતાં સૌને લાગ્યું કે જે લડતમાં લાખો માણસો ભાગ લેશે એવી આશા રખાય છે તેને માટે પ્રતિજ્ઞા સાદી હોવી જોઈએ, અને તેમાં ભાર માત્ર કાનૂનભંગને વિષે રહેલી અહિંસા ઉપર જ હોવો જોઈએ.

વળી આ પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરી એટલે સહી કરનાર આપો-આપ સત્યાગ્રહી તરીકે સ્વીકારાઈ જતો નથી. પ્રતિજ્ઞાપત્ર એટલે એક અરજીનું પત્ર છે અને તેને મંજૂર કરવું કે ન કરવું એ જે જે સમિતિ પાસે તે પત્ર આવે તેના અધિકારની વાત છે.

ઉપર આપી છે તે પ્રતિજ્ઞા કરતાં વધારે સખત પ્રતિજ્ઞા ઉપર જેમણે અત્યારપહેલાં સહી કરી દીધી છે તેમણે પાછી આ પ્રતિજ્ઞા-પત્ર ઉપર સહી કરવાની જરૂર નથી.

જવાહરલાલ નેહરુ

૨

મહાસમિતિએ એક નાનકડી સત્યાગ્રહપ્રતિજ્ઞા ઘડી છે. ઇસલામ પૂર્વક એ સાદામાં સાદી બનાવવામાં આવી છે. અનેક વ્રીગતોથી ભરેલી પ્રતિજ્ઞાઓ ઉપર લાખો સહી કરશે એવી આશા આપણે નથી રાખી શકતા, એટલે સત્ય અને અહિંસાને જ સાધન માનનાર ધ્યેયના ઉપર સહી કરવા ઉપરાંત અને નેતાના હુકમ પાળવાની પ્રતિજ્ઞા ઉપરાંત આ પ્રતિજ્ઞાપત્રમાં બીજું કશું નથી. આગળઉપર બ્યારે મોટા સમૂહના સમૂહો આ લડતમાં જોડાશે ત્યારે પ્રતિજ્ઞા-પત્રની પણ જરૂર નહિ રહે. તે વેળા અનેક મૂંઝા નાનામાં વીરો

આગળ આવશે, જેમ કેટલાક નકારા ને નબળા માણસો પણ આગળ આવવાનો સંભવ છે. વળી આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર એ માત્ર અરજી છે, એથી અરજી કરનારને સ્વયંસેવક તરીકે સ્વીકારવાનો અધિકાર નથી મળી જતો. એ પણ યાદ રાખવામાં આવે કે જૂનાં અને વધારે આકરાં પ્રતિજ્ઞાપત્રો આ પ્રતિજ્ઞાપત્રથી રદ નથી થતાં. આ પ્રતિજ્ઞાપત્ર તો અણીના સમયને માટે યોજવામાં આવ્યું છે.

સ્વયંસેવકોની ભરતી કરનાર અમલદારોના ઉપર ધણી મોટી જવાબદારી રહેલી છે. આ સાદા પ્રતિજ્ઞાપત્રનો કોઈ એવો અર્થ ન કરે કે કોમી ઐક્ય, ખાદી, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ અથવા દાર્શનિકોને હવે આપણે છોડી દેવાના છીએ. એ બધાં તો મહાસભાના કાર્યક્રમનાં આવશ્યક અંગો રહેશે જ. માત્ર મહાસભામાં હજારો પુરુષો અને સ્ત્રીઓને સ્વરાજની લડતને માટે દાખલ કરવા માટે આપણે એક સાદી પ્રતિજ્ઞા રાખી છે. અને તેમ કરતાં એટલી વસ્તુ તો સ્વીકારી લેવામાં આવી જ છે કે મહાસભાના સંચાલકો કોઈ પણ રીતે મહાસભાના કાર્યક્રમને ધોઈ નહિ નાંખે. મહાસભાની સંસ્થા સંપૂર્ણ પ્રામાણિકપણે ચાલશે એવા અખંડ વિશ્વાસને આધારે જ આ પ્રતિજ્ઞા ધડાયેલી છે. છેવટે એક વાત. આ પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરવાથી સ્વયંસેવકો મહાસભાના સભ્યો બનતા નથી.

૬ઠ્ઠીએ મંગલાચરણ

૬ઠ્ઠી એપ્રિલને રવિવારે વાચકોના હાથમાં આ અંક પડશે. જો હું મનાઈ ન કરું તો સૌએ માની લેવું કે જેઓ મીઠાના કાયદાનો લંગ કરવાને તૈયાર હોય તેઓ તા. ૬ ટી એપ્રિલથી આ લંગ કરવાને મુક્ત છે અને તેમની પાસેથી તેની આશા રાખવામાં આવશે.

અનેક વખતે આ જ પત્રમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેનો પાછો સારાંશ આપી જાઉં.

સવિનય લંગની એક માત્ર શરત શુદ્ધ અહિંસાનું સંપૂર્ણ પાલન છે.

સામુદાયિક સવિનય લંગ આપોઆપ જ થાય. કાર્યકર્તાઓ આરંભમાં લોકોને માત્ર દોરશે. પણ પછીથી તો લોકો પોતે જ લડતનું નિયમન કરશે.

મહાસભાના સ્વયંસેવકો લડતનો રંગ જોતા રહેશે અને જ્યાં મદદની જરૂર હશે ત્યાં મદદ કરશે. તેમણે તો બધે મોખરે જ રહેવું પડશે.

જ્યાં ખુનામરકી ફાટી નીકળે ત્યાં ખુનામરકી અટકાવવાના પ્રયત્નમાં ખપી જવાની તૈયારી રાખવી.

સંપૂર્ણ નિયમપાલન અને એકબીજા વચ્ચે સંપૂર્ણ સહકાર હશે તો જ ફતેહ મળવાની છે.

જો સાચી લોકજાગૃતિ થઈ હશે તો જેઓ સવિનય લંગમાં રોકાયેલા ન હશે તેઓ ખાદીનું કામ, દાર અને અરીણની દુકાનની એકીનું કામ, પરદેથી કાપડના બહિષ્કારનું કામ, ગ્રામસુધારણા અને

જેલમાં ગયેલા સત્યાગ્રહીઓનાં કુટુંબોને અનેક રીતે મદદ કરવાનું કામ કરતા રહેશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે.

સ્વયંસેવકોએ કયાંય કોમી ઝગડામાં એક પક્ષમાં જોડાવું નહિ.

જો મીઠાના કાયદા વિષેના સવિનય લંગમાં લોકો ખરા દિલથી ભળશે તો આપણે યોગ્ય વ્યવસ્થા કરીને ખાદી મારફત પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરી શકશું અને સંપૂર્ણ દાનિષેધ કરી શકશું. આથી આપણે ૯૧ કરોડ રૂપિયા બચાવી શકીએ અને લાખો લોકોને ફાજલ વખતમાં કરવાનું કામ મળી રહેશે. જો આટલું મળે તો આપણે સ્વતંત્રતાની પાસેનાં પહેાંચી જઈએ, અને એમાંથી એક વસ્તુ આપણી શક્તિની બહાર નથી.

સ્વદેશી

એક તરફથી મુંબઈના કાપડના વેપારીઓ વિદેશી વસ્ત્રના અહિંકારની વાતો કરી રહ્યા છે, બીજી તરફ અમદાવાદની ગુજરાત સલા એ જ વાત કરી રહી છે. બન્નેના ઉદ્દેશ આ ચાલી રહેલી હિલચાલને યથાશક્તિ મદદ કરવાનો છે. પણ બન્ને ભૂલ કરે તો અન્નણુપણુ વિદેશી કાપડના અહિંકારની હિલચાલને ધક્કો પહોંચવાનો સંભવ છે.

સ્વદેશીના આટલા પ્રકાર જોવામાં આવે છે :

૧. શુદ્ધ એટલે હાથે કાંતેલા સૂતરની હાથે વણેલી ખાદી.
૨. હિંદુસ્તાનની હિંદી માલિકી ને હિંદી તંત્ર નીચે ચાલતી મિલોનું બનેલું અને તેવી જ મિલમાં કંતાયેલા સૂતરનું કાપડ.
૩. આવી મિલમાં થોડા કે વધારે અંશમાં પરદેશી મિલોમાં કંતાયેલા સૂતરનું કાપડ.
૪. હિંદુસ્તાનમાં ગમે તે મિલમાં એટલે પરદેશીઓની માલિકીમાં ને પરદેશીના તંત્રમાં રહેલી મિલોનું કાપડ.
૫. હિંદુસ્તાનમાં બનેલી વસ્તુમાત્ર.
૬. જે વસ્તુને વિષે હિંદુસ્તાનમાં કંઈ પણ ક્રિયા થઈ હોય તે વસ્તુ, જેમકે વાળના બધા ભાગો પરદેશમાં; બન્યા હોય ને તેમને ગોઠવીને વાળું હિંદુસ્તાનમાં એકઠું કર્યું હોય.

અહિષ્કારના પ્રકાર નીચે પ્રમાણે છે :

- (ક) વિદેશી વસ્ત્રમાત્રનો અહિષ્કાર.
- (ख) માત્ર અંગ્રેજી કાપડનો જ અહિષ્કાર.
- (ग) બધી અંગ્રેજી વસ્તુઓનો અહિષ્કાર.
- (घ) બધી પરદેશી વસ્તુઓનો અહિષ્કાર.

મારી દષ્ટિએ ખરું સ્વદેશી (૧) એટલે શુદ્ધ ખાદી જ છે, ને ખરો અહિષ્કાર (ક) એટલે વિદેશી વસ્ત્રમાત્રનો. (૧) સ્વદેશી સિદ્ધ થાય તો બીજાં આવશ્યક સ્વદેશી એની મેળે જ સિદ્ધ થાય. બધાં કાયદાકારક સ્વદેશીને પહોંચવા જતાં એક આવશ્યકને પણ નહિ પહોંચાય.

અહિષ્કાર એક (ક) જ એટલે વિદેશી કાપડમાત્રનો આવશ્યક છે, ને તે ખાદીની મારફતે જ શક્ય છે.

વાંચનાર યાદ રાખે કે બીજા સ્વદેશીની વાત મહાસભાની હસ્તીના કાળથી એટલે ૪૫ વર્ષ થયાં ચાલતી આવે છે, પણ સિદ્ધ થયેલ નથી. શુદ્ધ સ્વદેશીની એટલે ખાદીની વાતને નવ વર્ષ જ થયાં છે, છતાં તેમાં સારી સફળતા મળી ચૂકી છે. તેને સાફ એવી એક રાષ્ટ્રીય સંસ્થા ઊભી થઈ છે કે જેની જોડીની બીજી એક પણ સંસ્થા આખા જગતમાં મારી નજરે નથી. આ ખાદીની પ્રવૃત્તિને લીધે જ વ્યાપક સવિનય ભંગનો પ્રયોગ શક્ય થયો છે.

વાંચનાર યાદ રાખે કે પિસ્તાળીસ વર્ષ થયાં પરદેશી વસ્તુઓ અથવા અંગ્રેજી વસ્તુઓના અહિષ્કારની વાત ચાલતી આવી છે, પણ તેમાં કશી સફળતા મળી જોવામાં નથી આવી. ન્યારે પરદેશી કાપડના અહિષ્કાર ઉપર એટલી અસર પડી ચૂકી છે કે જેથી પ્રભને તે અહિષ્કારની શક્યતા વિષે વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો છે.

મારો અભિપ્રાય છે કે વ્યવહારદષ્ટિએ વિચારતાં પ્રભનું ધ્યાન વિદેશી કાપડના અહિષ્કારની બહાર જવા દેવામાં હોતો છે, અને

ખાદીની બહાર જમને વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર સાધવાનો વિચાર કરવો એ ટૂંકી બુદ્ધિની નિશાની છે. જો દેશી મિલોથી જ તે બહિષ્કાર સિદ્ધ થવાનો હોત તો આજ લગીમાં એટલે પચાસ વર્ષમાં મિલોએ તે સિદ્ધ કર્યો હોત. હા, મિલો ખાદીની સાથે લગીને બહિષ્કારને સરસ મદદ કરી શકે છે. એ ક્ષમ રીતે તે હું બતાવી ચૂક્યો છું.

હિંદુસ્તાનની મિલોના કાપડનું સ્વદેશી એ નિરર્થક છે એટલું જ નહિ પણ નુકસાનકારક છે. કેમકે તેથી ખાદી અને મિલના કાપડને સરખું સ્થાન મળે છે. એ તો લાંબાને ટૂંકાની દોસ્તી વાળી વાત થઇ. લાંબા ને સંખ્યા દક એટલે ટૂંકાને કંઇ જ નહિ. ટૂંકા લાંબાની હારે કદી ઊભી ન જ શકે એ નરી આંખે દેખાય એવી વાત છે. તેથી લાંબો જો ટૂંકાને ન્યાય આપવા ઇચ્છે તો તેણે ટૂંકાને હમેશાં આગળ મૂકવો જોઇએ, ટૂંકાને જે જોઇએ તેનો તેણે ભાગ કરવો જોઇએ, ટૂંકાને પોતાની કાંધ ઉપર ઊંચકીને પોષવાની પણ જરૂર પડે. બરોબર એ જ રીતે મિલના કાપડ અને ખાદી વચ્ચેનો સંબંધ છે. મિલનું કાપડ તો ચાલે જ છે. ખાદી તો હજી રીખતાં શીખી નથી. એટલે શુદ્ધ ખાદીનું નર્થુ વ્રત ન હોય તે આટલું જ કરી શકે: “હું વિદેશી કાપડ જેમાં એક પણ વિલાયતી ધાગો હશે તે કદી નહિ વાપરું, તેને બદલે બનેલાં લગી શુદ્ધ ખાદી જ વાપરીશ. અને મને જોઇએ તેવી ખાદી નહિ મળી શકે ત્યાં હિંદુસ્તાનીની માલિકીની ને હિંદુસ્તાનીના તંત્ર નીચે ચાલતી મિલનું કાપડ વાપરીશ.”

જો ખાદીને નિરંતર નજર આગળ ન રાખીએ તો પરિણામ આટલું જ આવે: દેશની—દેશી નહિ—મિલના કાપડના ભાવ વધવાના અને બહિષ્કાર કદી સિદ્ધ ન થાય.

૧. આપણા યુગમાં ગમે તેવા પ્રયત્ને પણ આપણી મિલો હિંદુસ્તાનને જોઇતું કાપડ પેદા ન જ કરી શકે.

૨. મિત્રોનું ધ્યાન સામાન્ય રીતે પોતાના નફા ઉપર જ રહે છે ને રહેવાનું.

૩. મિત્રોને સરકાર ગમે ત્યારે દબાવી શકે.

૪. અત્યારનો વાયુ જોતાં એમ માલૂમ પડે છે કે દેશની મિત્રો પરદેશી માલિકામાં ને તેના તંત્ર તળે જતી જાય છે.

૫. મિત્રોને પરદેશી સંઘા અને પરદેશી કરામત ઉપર આધાર રાખવો પડે છે, તેથી એ ગમે ત્યારે મિત્રો ભીડમાં આવી શકે.

એથી ઊલટું:

૧. ખાદીની લાવના જો દેશમાં વ્યાપક થાય તો આજે જેટલી ખાદી જોઈએ તેટલી પેદા થઈ શકે.

૨. ખાદીને મિલના જેટલી મૂડી ન જોઈએ.

૩. ખાદીને મિલના જેટલી કરામત ન જોઈએ.

૪. ખાદીના મજૂરો ત્રીસ કોટિ છે એમ કહી શકાય.

૫. ખાદીને જોઈતાં બધાં યંત્ર દેશમાં જ પેદા થાય છે.

૬. ખાદીને સરકાર કે ખીજી શક્તિ કદી ન દબાવી શકે.

૭. ખાદી ઘેરઘેર પેદા થાય.

૮. ખાદીને એક જગ્યાએ બનાવી ખીજી જગ્યાએ મોકલવી અનિવાર્ય નથી. આજ થોડેઘણે અંશે તેને મુસાફરી કરવી પડે છે, કેમકે ખાદીલાવના વ્યાપક નથી થઈ.

આ બધા ઉપરથી વાંચનાર જોઈ શકશે કે ખાદી એ જ એક સ્વદેશીધર્મ છે. તેનું પાલન કરતાં જેને સ્વદેશીલાવના છે તે ખીજું સ્વદેશી સહેજે સાધી લેશે. જે અજ્ઞાનપણે, દેખાદેખીએ કે દંભથી ખાદી પહેરે છે, તે તો ખાદી પહેરતો છતાં સ્વદેશીવ્રતધારીમાં ન ગણાય. એવા ખાદીધારી છેલ્લખટાઉ સ્વદેશીલાવના પોષે છે એમ ન ગણાય. જ્ઞાનપૂર્વક ખાદી ધારણ કરનાર તુરત જ જે જે પરદેશી વસ્તુ વિના ચલાવી શકે તે વિના ચલાવતો થઈ જશે.

હવે બહિષ્કાર વિષે. બધી વસ્તુઓનો બહિષ્કાર ગાંડપણ છે. તેને વિષે દલીલ હોય નહિ.

માત્ર અંગ્રેજી વસ્તુનો કે અંગ્રેજી કાપડનો બહિષ્કાર અશક્ય છે. કેમકે અંગ્રેજી વસ્તુઓ ને કાપડ પરદેશી વસ્તુ અને કાપડને નામે આવી શકે છે. અંગાળના ભાગલાની ચળવળને વખતે અંગ્રેજી કાપડ ઉપરથી અંગ્રેજી છાપ ઊતરી તે સ્વદેશીને નામે વેચાયું હતું. એટલે અંગ્રેજી કાપડના બહિષ્કારની વાત કરતાં જાપાન ઇત્યાદિ બીજા દેશોના કાપડને લાભ આપવા ઉપરાંત એક પણ અર્થ સરે તેમ નથી.

આટલે લગી તો મેં માત્ર વિદેશી કાપડના બહિષ્કારની દૃષ્ટિએ જ વિચાર કર્યો છે.

સ્વરાજ પછીની સ્થિતિનો વિચાર કરતાં, હિંદુસ્તાનનાં કરોડો ભૂખે મરતાં કંગાળના હિતનો વિચાર કરતાં તો ખાદી એ જ એક વસ્તુનો વિચાર કરાય.

રાજદ્રોહનો ધર્મ

સક્રિય રાજનિષ્ઠા અને સક્રિય રાજદ્રોહ એ બે વચ્ચે કોઈ વચ્ચે ભાગ નથી. ન્યાયાધીશ સ્ટીવનનું એક વચન છે કે રાજદ્રોહના ગુનામાંથી મુક્ત કરવાને માટે માણસે પોતાને સક્રિય રાજનિષ્ઠ સિદ્ધ કરવો જોઈએ. લોકશાસનના આજના દિવસોમાં વ્યક્તિ વિષે સક્રિય નિષ્ઠા જેવી કોઈ વસ્તુ હોઈ શકે નહિ, એટલે નિષ્ઠા કે દ્રોહ એ કેવળ સંસ્થા પરત્વે જ હોય. એટલે આપણે રાજદ્રોહી છીએ એનો અર્થ કોઈ વ્યક્તિનો નાશ કરવા ઇચ્છતા નથી પણ સંસ્થાનો નાશ કરવા ઇચ્છીએ છીએ. આજનું રાજતંત્ર એક એવી સંસ્થા છે કે જો તેનું સાચું સ્વરૂપ સમજવામાં આવે તો કોઈ પણ જણ રાજનિષ્ઠ રહી શકે જ નહિ. એ તંત્ર સડેલું છે. વ્યક્તિઓના વર્તન વિષેના એના ધણા કાયદા તદ્દન ધાતકી છે, અને એનો અમલ તેથી થે વધારે ખરાબ છે. ધણીવાર આ રાજતંત્રમાં એક માણસની મરજી એ જ કાયદો થઈ પડે છે, બદકે એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે આ દેશમાં જોટલા જિલ્લા છે તેટલા જ રાજકર્તા છે. કલેક્ટરો કહેવાતા આ અમલદારોને ન્યાય કરવાની અને વહીવટ કરવાની બંને સત્તા છે. કહેવાય છે તો એવું કે આ અમલદારો અતિશય ખામીવાળા છતાં કાયદાને નામે ચાલતા કાયદા પ્રમાણે વર્તે છે, તો પણ આ અમલદારો ધણીવાર મનસ્વી હોય છે અને પોતાના તરંગો સિવાય ખીજ કશાનો તેમને

અંકુશ હોતો નથી. લોકોના કલ્યાણની દૃષ્ટિએ અમલ કરવાને બદલે તેમને પોતાના પરદેશી શેઠો અથવા સિદ્ધાંતોને અનુસરવું પડે છે. આવા લગભગ ત્રણસો અમલદારોની એક સોનેરી ટોળી છે જેના જેવી સત્તા ધરાવનારી ટોળી જગતમાં ખીજી એકે નથી. તેમને અમુક મહેસૂલ ઉધરાવવાનું જ હોય છે, એટલે લોકોની પાસે તેટલી રકમ ઉધરાવવામાં તેમને કશો વિધિનિષેધ નડતો નથી. આ આખું તંત્ર હિંદુસ્તાનના કરોડો ગરીબોને ધાતકી રીતે ચૂસીને ચઢાવવામાં આવે છે. અને એ વસ્તુ તેઓ પોતે કબૂલ કરે છે. પટેલથી માંડીને તે પોતાના ચિટનીસ સુધી આ રાજ્યોએ નીચલા અમલદારોનો એક એવો વર્ગ પેદા કર્યો છે કે જે પોતાના પરદેશી શેઠોની એક બાજુએ ખુશામત કરે છે અને ખીજી બાજુએ લોકોની સાથેના પોતાના નિત્ય-વ્યવહારમાં એવી તો બેજવાબ અને ધાતકી રીતે વર્તે છે કે લોકોમાં શંકા રહેતું નથી, અને નાદીરશાહીને લાંબે લાંચરૂશવતની સામે થવાની શક્તિ રહેતી નથી. હિંદુસ્તાનના રાજતંત્રનું આ લયંકર અનિષ્ટ જેઓ સમજે છે તેમનો તે તંત્ર પરત્વે રાજદ્રોહનો ધર્મ થઈ પડે છે. અને ખુલ્લી રીતે રાજદ્રોહનો પ્રચાર કરવાનો ધર્મ થઈ પડે છે. સાચી વાત તો એ છે કે આવા સડેલા રાજતંત્રને વિશે વફાદારી રાખવી એ પાપ છે, બેવફા થવું એ પુણ્ય છે.

ત્રણસે માણસોના લયથી ત્રામેલા ત્રીસ કરોડ લોકોનું આ દર્શન એ જીલમતારો માટે તેમ જ તેમના જીલમના ભોગ થઈ પડેલા ગ્રામીણોને માટે જૃંકું છે. આ તંત્રની કેટલીક વસ્તુઓ સ્વતંત્ર રીતે ભલે આકર્ષક લાગે, પણ એકંદર રીતે એ તંત્ર તો અનિષ્ટ જ છે. આવું જેને જ્ઞાન થાય તેણે એ તંત્રનો વિનાવિલંબે નાશ કરવો જ રહ્યો, અને એ નાશ કરવાને અર્થે જે જોખમ લેવું ઘટે તે લેવાનો તેમનો ચોખ્ખો ધર્મ થઈ પડે છે.

ખીજા પક્ષે આ ત્રીસ કરોડ લોકો જો આ તંત્રના ધડનારા

અથવા ચલાવનારા ત્રણસેં માણસોનો નાશ કરવા તૈયાર થાય તો તે નામદર્દી જ કહેવાશે એમાં કશી શંકા નથી. આ વહીવટદારો અથવા ભાકુતિયાઓનો નાશ કરવાના ઉપાય યોજવા એ હડહડતા અસાનની નિશાની છે. એ તો બિચારા પોતાના સંજોગોને વશ છે. આવા તંત્રમાં દાખલ થનાર પવિત્રમાં પવિત્ર માણસને પણ તેના પાપના છાંટા લાગ્યા વિના રહેશે નહિ, અને એ પાપનો પ્રચાર કરવામાં તેને સાધન થવું પડશે. એટલે આવા તંત્રને નાબૂદ કરવાનો ઉપાય આ વહીવટદારોની સામે ક્રોધ કરી તેમનું નુકસાન કરવામાં નથી, પણ તંત્રની પાસેથી જેટલી ધમ્મજાપૂર્વક મદદ લેતા હોઈએ તે મદદ ન લેવામાં અને તેના કહેવાતા લાભો ન લેવામાં જ છે, એટલે કે અસહકાર જ એક ઉપાય છે. જરાક વિચાર કરીશું તો જણાશે કે સવિનય કાનૂનલંગ એ અસહકારનું આવશ્યક અંગ છે. કોઈ પણ તંત્રના કાયદા અને હુકમોને વશ વર્તવાથી તે તંત્રને આપણે વધારેમાં વધારે મદદ કરીએ છીએ. પાપી તંત્રને એવી નિષ્ઠા ઘટતી નથી. એવી નિષ્ઠા રાખવી કે સેવા કરવી એ તેના પાપમાં ભાગ લેવા બરાબર છે. એટલે સારો માણસ હમેશાં પાપી તંત્રની સામે તન, મન અને ધનથી વિરોધ કરશે. પાપી તંત્રના કાયદાનો ભંગ એ ધર્મ થઈ પડે છે. આ ભંગ જો અવિનય અથવા હિંસક ભંગ હશે તો એ તંત્ર ચલાવનારા માણસોને નુકસાન કરશે પણ તંત્રને કાયમ રાખશે, બદલે તેમનું પાપ વધારશે. એટલે અહિંસક અથવા તો સવિનય કાનૂનલંગ એ જ માત્ર એક અમોઘ ઉપાય છે. અને તેનો પ્રયોગ કરવો એ પાપની સાથે અસહકાર કરનારનો ધર્મ થઈ પડે છે.

સવિનય કાનૂનલંગમાં જોખમ રહેલું છે; કારણ કે એ શસ્ત્રનો પ્રયોગ હજી સંપૂર્ણપણે થયો નથી, અને હમેશાં હિંસાથી ભરેલા વાતાવરણમાં એ પ્રયોગ કરવો પડે છે. કારણ જીલમનો દોર વર્તતો હોય ત્યારે જીલમના ભોગ થઈ પડેલા લોકોને વિષે પુષ્કળ ક્રોધ પેદા થાય

છે. તેમની નબળાઈને લીધે તેમનો ક્રોધ તેમનામાં સમાધ રહે છે, પણ જરાક સરખું બહાનું મળતાં તે ભૂલૂકી ઊઠે છે. આ નિરંકુશ પ્રાણુધાતક ગુપ્ત ક્રોધશક્તિને પ્રાણુપોષક અને નિયમવશ શક્તિ બનાવનાર પારસમણિ એ સવિનય ભંગ છે. આ પલટો થાય છે ત્યારે સંપૂર્ણ વિજય થયા વિના રહેતો જ નથી. આ શુભ પરિણામનો વિચાર કરીએ ત્યારે એ શસ્ત્રના પ્રયોગમાં રહેલું જોખમ એ કશી વિસાતમાં નથી. જ્યારે જગત એના પ્રયોગથી પરિચિત થઈ જશે અને તેનાં અનેક સફળ પ્રદર્શન જોશે ત્યારે આજે હવાઈ વહાણ ચલાવવામાં એ શાસ્ત્રની થયેલી પુષ્કળ પ્રગતિ છતાં જેટલું જોખમ રહે છે તેના કરતાં ઓછું જોખમ સવિનય ભંગના પ્રયોગમાં રહેશે.

સ ર સ્વ તી ગ્રન્થ મા લા નું

બીજા વર્ષનું પહેલું પુસ્તક

વીરની હાકલ

[પ્રસ્તાવનાલેખક શ્રી. મહાદેવ દેશાઈ]

એટલે બારડોલી સત્યાગ્રહ સમયે જે ભાષણો સાંભળી સાંભળીને ગૂજરાતના ખેડૂતો ગાંડા થયા હતા, બારડોલીની કણબણો વીરાંગનાઓ બની હતી, યુવકો મંત્રમુગ્ધ બન્યા હતા; જે ભાષણોએ 'માટીમાંથી માણસો' ધડ્યા હતા; જે ભાષણોના ભણકારાથી ખોરીબંદરના ડોશીમાએ ગૂજરાતમાં લેનીન પાક્યો છે એવી આગાહી કરી હતી; ટૂંકમાં, જે ભાષણોથી ભાતખાઉ ગૂજરાતીઓ આજના ગરવા ગૂજરાતીઓ બન્યા છે તે અંગારા જેવાં

સરદાર વલ્લભભાઈનાં ભાષણોનો સંગ્રહ

પૃ. સંખ્યા ૨૨૫

કનુ દેશાઈ કૃત

એન્ટિક કાગળ

સુદર મુખ્યિ

છૂટક કિં. ૦-૧૨-૦

પ્રસ્થાન કાર્યાલય : અમદાવાદ

નોંધ-ખેડૂતો, મજૂરો તથા બીજા ગરીબ વર્ગો માટે પ્રચાર દરિદ્રનારાયણ જ્ઞાનપ્રચારમાળામાં આજ પુસ્તકની કાગળમાં નક્કો કાઢી છે. કિં. ૦-૬-૦ ટ.ખ જીકુ.

